

**M. XOLIQOVA, SH. ERGASHEVA,
M. NÍZANOV**

ÁDEPNAMA

4

Uliwma orta bilim beriw mektepleriniń
4-klası ushın sabaqlıq

*Ózbekshe toliqtırılǵ'an hám dúzetilgen tórtinshi
basılımina sáykes qaraqalpaqsha basılım*

*Ózbekistan Respublikası Xalıq
bilimlendiriw ministrligi tastıyqlaǵan*

TASHKENT
«YANGIYO‘L POLIGRAF SERVIS»
2017

UO'K: 17=512.121(075.2)

KBK: 74.200.51

X-84

Xoliqova, Mohira

Ádepnama 4-klass: Uliwma orta bilim beriw mektepleriniń 4-klass ushin sabaqlıq / M. Xoliqova, Sh. Ergasheva, M.Nizanov - Ózbekshe toliqtırılğan hám dúzetilgen tórtinshi basılımina sáykes qaraqalpaqsha basılılm - Tashkent.: «Yangiyo'l poligraf servis», 2017. - 96 b.

UO'K: 17=512.121(075.2)

ISBN 978-9943-4935-3-7

KBK: 74.200.51ya71

Pikir bildiriwshiler – **S. Olimov**, filologiya ilimleriniń kandidati.

Sh. Rizayev, filologiya ilimleriniń kandidati,
docent.

Sh. Egamberdiyeva, Kasan rayoni 95-sanlı qánigelestirilgen mekteptiń direktori.

M. Rahimova, baslawısh klass muǵallimi.

Shártli belgiler:

«Joqarı mánáwiyat – jeńilmes kúsh» shıǵarmasınan alınğan pikirler

Hikmetler hám hádisler

Ózbekistan Respublikası Konstituciyasınıń statyaları

Soraw hám tapsırmalar

Teksttegi quramalı sózlerdiń túsindirme sózligi

Aqıldı shınıqtırırwshı kewilli tapsırmalar

Óz betinshe oqıw ushın qosımsha tapsırmalar

«Respublika maqsetli kitap qori qarjıları esabınan basıp shıǵarıldı».

© M. Xoliqova, Sh. Ergasheva,
Qaraqalpaqsha awdarması

© «Yangiyo'l poligraf servis», 2011- 2017.

© «Bilim» baspası, 2015-2017.

ISBN 978-9943-4935-3-7

SÓZBASÍ

Ádepli, bilimli hám aqıllı, miynet súygish, isenimli perzent tek ata-ananıń ğana emes, al pútkil jámiyettiń eń úlken baylıǵı bolıp tabıladı.

Qádirli oqıwshı! Qolıńızda turǵan kitap siziń 1 – 2 – 3-klaslarda «Ádepnama» páninen alǵan bilim-lerińizdi bayıtadı. Bul kitap penen dos bolsańız, tek ğana ádep-ikramlılıq qaǵıydaların ğana emes, al turmısta ózińiz ushın kerek bolatuǵın júdá kóp maǵlıwmatıardı bilip alasız.

Siz áste-aqırın er jetip, úlken turmısqa qádem qoymaqtasız. Áne, usı turmıs penen tanısıwińızda, onıń tártip-qaǵıydaların ózlestiriwińızde «Ádepnama» sabaqlıǵı járdemge keledi.

Insan ádebi menen gózzal. Sol sebepli babalarımız jaslıqtan ilim hám ádep-ikramlılıq qaǵıydaların iyelewge shaqırǵan.

Atap aytqanda, Alisher Nawayınıń bay dóretiwshilik miyrasında ádep-ikramlılıqqa baylanıslı ibratlı pikirler kóp.

Hár kim ayan etse jaqsı qılıq,
Jeter jaqsılıqtan oǵan jaqsılıq.

Itbarıńızǵa usınılıp atırǵan bul sabaqlıqta usınday bahalı pikirler júdá kóp. Siz olardı qunt penen oqıysız hám turmısta olarǵa ámel qılasız, dep oylaymız.

ÓZBEKISTAN – KELESHEGI ULLÍ MÁMLEKET

1. Ana jurtimizdan jetisip shıqqan ullı insanlardan kimlerdi bilesiz?
2. Sport, kórkem óner, ilim, bilimlendiriw tarawında jetiskenliklerge erisken jerleslerimiz haqqında aytıp beriń.

Ana watanımız Ózbekistan áyyemgi tariyxına iye. Bul jurttan dúnyanı tań qaldırğan kóplegen ilimpazlar jetisip shıqqan.

Ata-babalarımız el azatlıǵı hám ǵárezsizligi ushın ásirler dawamında gúres alıp barǵan. 1991-jılı Ózbekistan ǵárezsizlikke eristi.

Óárezsizlik jılları elimizde barlıq tarawda misli kórmegen jetiskenlikler qolğa kirgizildi. Jaslardıń bilim alıwı, óziniń uqıbnıń júzege shıǵarıwı ushın sharayatlar jaratıldı. Bizler ushın ıqsham oqıw orınları, sport kompleksler qurıldı.

Búgingi kúnde Ózbekistan tez rawajlanıp atırǵan mámleketlerden biri. Jaslarmız sport jarıslarında watanimız bayraǵın joqarı kótermekte. Sonday-aq, muzıka tańlawları, pán olimpiadalarında joqarı nátiyje-lerdi qolğa kirgizmekte.

Mámleketimizde islep shıǵarılǵan ónimlerge pútkil dúnya júzinde talap artıp barmaqta. Sebebi, olar tábiyiyliǵı hám sıpatı menen ajıralıp turadı.

Elimiz keleshegi jaslar qolında. Sonıń ushın jaqsı bilim alıp, bir kásipti iyelep Ózbekistannıń rawajlanıwına ózlerimizdiń úlesimizdi qosıwımız kerek.

1. Tariyxta ullı sárkarda hám mámleket ǵayratkeri sıpatında tanılǵan ata-babalarımız kim?

- A. Alisher Nawayı
- B. Ámir Temur
- D. Ibn Sino
- E. Abu Rayxan Beruniy

2. Tek elimizde islep shıǵarılǵan avtomobiller markası berilgen qatardı tabıń.

- A. Lada, Matiz, Damas
- B. Toyota, Lasetti, Tiko
- D. Lasetti, Kaptiva, Malibu
- E. Epika, Mercedes, Neksiya

MENIŇ WATANÍM

Ǵalım Seytnazarov

«Watan» sózi nıq ornasa tilekke,
Ol hámmege tap anaday tirek te,
«Men azat Watanniń puqarasıman», –
Degen ullı sezim turar júrekte.

Watan sózi – bul ómirdiń uzaǵı,
Júreklerde, qanda qaynap, qızadı,
Tuwılǵan mákanın húrmetlep súyiw,
Insan ushın tábiyattıń nızamı.

1. «Meniń Watanım» qosıǵın qalay túsindińiz? Mazmunın aytıp beriń.
2. Ǵárezsizlik jıllarında jas áwlad ushın jaratılǵan sharayatlar haqqında pikir júrgiziń.
3. Ózbekistanda qanday ónimler jetistiriledi?
4. Elimizde qaysı markadaǵı avtomobiller islep shıǵarıladı?
5. Bizler watanımızdıń rawajlanıwına qanday úles qosıwımız múmkin?
6. Ata-anańız yamasa aǵa-apańız benen ǵárezsizlik jıllarında erisilgen jetiskenlikler haqqında gúrrińlesiń. Olardan bilip alǵan maǵlıwmatlarıńızdı dozlarıńızǵa aytıp beriń.

JURT TINIHLIGI – EL BAYLIGI

Qanday jaғdayda siz bilim alıwıńız, doslarıńız benen hár qıylı oınlar oynawıńız múmkin? Bayramlardı belgilep, toy-tamasha qılıw ushın ne zárúr?

Watandı úlken shańaraqqa uqsatıwǵa boladı. Al, onda jasaytuǵın insanlar áne usı shańaraqtıń aǵzaları bolıp esaplanadı. Eger shańaraq aǵzaları birgelikte, tınısh-tatıw jasasa, shańaraqta qut-bereket boladı. Bunday shańaraqqa hámmeniń háwesi keledi. Demek, mámleket rawajlanıwı ushın da insanlar awızbirshilikli jasawı tiyis.

Elimizdeki tınıshlıq sebepli bilim alıp, kúndelikli jumıslarımızdı atqarıp, shańaraǵımızda tınısh jasap atırmız. Biraq, áne usınday tınısh turmısımızdı kóre almaytuǵın, oǵan kesent keltiriw niyetinde bolǵan jawız kimseler de joq emes. Olar túrli jollar menen tınıshlıǵımızdı buzıwǵa urınadı. Biz jaqsı oqıw, ata-anamız hám ustazlarımızdıń aytqanlarına qulaq salsaq, olarǵa qarsı gúresken bolamız. Bárqulla sergek bolıp, biytanı, gúmanlı kóringen adamlardıń jıllı sózlerine ermewimiz kerek.

Mámleketimizdiń birinshi Prezidenti atap ótkenindey, «Eger biz tatiw bolsaq, el-jurt mápi jolında bir tán, bir jan bolıp jasasaq, ózimizden satqın shıqpasa, ózbek xalqın heshkim, heshqashan jeńe almaydı».

1. Búgingi kúnde dúnyada bolıp atırǵan waqıyalar haqqında nelerdi bilesiz?
2. Tınısh emes mámleketlerdegi balalardıń ómiri haqqında pikir júrgiziń?
3. Tınıshlıqtı saqlaw ushın nelerge ámel etiwimiz kerek?

WATANNÍŪ ULLÍ SADIQ PERZENTI

Ullı babamız ulama Najmiddin Kubro danıshpan hám márt insan bolǵan. Haqıyqiy watan súyiwshilik, erlik degende mine usınday babalarımız kóz aldımızǵa keledi.

Bir zamanlarda Shińǵısxan bassılıǵındaǵı monǵol-tatar basqınshıları elimizge bastırıp kelgen. Basqınshılar awıl hám qalalardı talap, kúlin kókke suwırıp ketetuǵın edi.

Najmiddin Kubronıń ilim úyrenemen dep hár túrli mámleketlerden kelgen tórt júzden aslam shákirti bar edi. Ol shákirtlerin toplaп, bılay deпти:

– Elimizge kelgen bul bále hámme jerdi joq etedi. Hár birińiz óz elińizge qaray jolǵa shıǵıń.

– Ullı shayx, at-kólikler tayar, waqıttı ótkermey siz de tınısh jerlerge ketiń, – dep ótinish etiпти shákirtleri.

– Men bul urısta qurban bolatuǵınımdı bilemen, biraq óz Watanımdı taslap kete almayman. Al, sizlerge haq jol, – deпти shayx.

Najmiddin Kubro xalıqtı toplaп, Watandı qorǵawǵa shaqırdı. Eki ortada kúshli urıs baslandı. Najmiddin Kub-

ro birneshe dushpandi urip jiqti. Abaysizdan bir oq onir kókiregin tesip ótti. Shayx haldan tayip, dińkesi qurip atirǵanın sezse de, aqırǵı tamshı qanı qalǵansha uris maydanın taslap ketpedi. Dushpan bayraǵın bekkem uslaǵan halda jan berdi.

Aytiwlarına qaraǵanda, Najmiddin Kubronir erligi hátte Shirǵısxandı da hayran qaldırǵan eken.

Tinishlıq haqqındaǵı naqıllardı mazmunı boyınsha sáykesin tańlap, dawam ettiriń hám dápterinizge jazıń.

1) Eliń tinish –

a) adam Watandı.

2) Tinishlıq penen el kógerer,

b) abadanlıq joldası

3) Búlbil shámendi súyer,

d) sen tinish.

4) Tinishlıq –

e) Jawın menen jer kógerer.

1. Ata-anańız benen watan súyiwshilik temasında sáwbetlesin. Sáwbet tiykarında ózińizge unalǵan ibratlı gúrriń, waqıya yaki ráwiyattı dápterinizge jazıń.
2. «Watannir ullı sadıq perzenti» gúrrińinen alǵan tásirlerińizdi aytıp beriń. Sizińshe, Najmiddin Kubro ne ushın shákirtleri menen birge ketpedi?
3. Tinishlıq temasındaǵı qosıqlardı yadladıńız ba? Aytıp beriń.

ÓZBEKISTAN – KÓP MILLETLI EL

1. Ózbekistanda qanday millet wák illeri jasadı?
2. Basqa millet wák illerinen doslarıńız bar ma? Olar haqqında aytıp beriń.

Ózbekistan – kóp milletli el. Búgingi kúnde elimizde 130 dan aslam millet wák illeri tınısh-tatıw, abadan turmıs keshirip kelmekte. Hár bir millet óziniń ázelden qádiriyatları, tariyxı, úrp-ádetleri menen basqa milletlerden ajiraladı. Ózbekistan miymandos, miynet súygish hám balajan xalıq sıpatında tanılğan.

Екинши jer júzilik urıs dáwirinde Ózbekistanğa evakuaciya etilgen hár qıylı milletke tiyisli mıńlağan insanlarğa ózbek xalqı óz úyinen orın berdi. Júdá awır jaǵdayda bolıwına qaramastan kóplegen shańaraqlar rus, ukrain, belorus hám basqa milletke tiyisli kóplegen atasız qalğan balalardı óz bawırına bastı. Xalqımız bir tislem nandı olar menen birge bólisti. Bul xalqımızǵa tán keńpeylliktiń bir kórinisi edi.

Elimizde jasawshı milletlerdiń rawajlanıwı, mádeniyatı, tili, dini hám úrp-ádetleriniń rawajlanıwı ushın barlıq jaǵdaylar jaratıp berilgen. Búgingi kúnde Ózbekistanda 150 ge jaqın milliy mádeniy oraylar xızmet kórsetpekte.

Hár túrli millet wákilleri qoldı-qolǵa berip miynet islese, tınısh-tatıw jasasa, elimiz jáne de abat, al turmısımız abadan boladı.

Konstituciyada Ózbekistan Respublikası óz aymaǵında jasaytuǵın barlıq millet hám elatlardıń tili, úrp-ádetleri hám dástúrleri húrmet etiliwin támiyinlewi, olardıń rawajlanıwı ushın sharayat jaratıwı da atap kórsetilgen.

Muqaddes kitaplamızda da insan áziz hám qádirli bolıp esaplanadı. Solay eken, qaysı milletke tiyisli bolıwına qaramastan, insandı bárqulla húrmet etiwimiz, zárúr waqıtta onnan járdemimizdi ayamawımız kerek.

Millet – tili, mádeniyatı, tariyxı, jasaw ornı, kórkem óneri, qádiriyatları ulıwma bolğan insanlar toparı.

Evakuaciya – qáwipsiz jerge kóshiriw.

Dápterińizge ketekshelerdegi háriplerdi durıs jaylastırıp, milletlerdiń atın tabıń.

J	T	K	Á	I
K	Z	Ó	E	B
A	Q	O	Z	Q
A	T	R	T	A

TIL BILGEN – EL BILEDI

Nurjanniń ájapası Gúlbáhár kolledjde oqıydı. Ol júdá ádepli hám aqıllı qız, Zulfiya atındağı mámleketlik sıylıǵınıń laureatı. Gúlbáhár inglis hám rus tillerin óz ana tilindey bileği.

Gúlbáhár internet arqalı Ózbekistanniń hár túrli aymaqlarındağı hám shet mámleketlerdegi dosları menen xat jazısıp, sáwbetlesip turadı. Ata-anasına, úkelerine olar haqqında zawiqlanıp aytıp beredi.

– Ájapa, men de sizge uqsap doslarım kóp bolǵanın qáleymen. Bunıń ushın ne islewim kerek? – dep soradı bir kúni Nurjan ájapasınıń gúrrińin háwes penen tırlap otırıp.

– Buniń ushın til biliwiń, insanlardı shın kewilden jaqsı kóriwiń kerek.

– Onda maǵan til úyreniwge járdem beresiz be?

– Álbette, til bilgen – el biledi, dep aytadı ǵoy. Buniń ushın, ózińde qızıǵıwshılıq hám talpınıw bolsa boldı. Sonda ǵana til úyreneseń, basqa xalıqlar haqqında da bilip alasań. Mine, maǵan hár túrli milletke tiyisli doslarım ózleri, jurtları hám úrp-ádetleri haqqında qızıqlı maǵlıwmatlardı jazıp turadı. Keshe dostım Eliza óz Watanı – Ullı Britaniya, inglizlerdiń maqtanıshı bolǵan Big Ben, Temza dáryası hám Britaniya muzeyi haqqında jazıp jiberipti. Onıń aytıwına qaraǵanda, muzeyde biziń tariyxımızǵa baylanıslı kóplep eksponatlar, qol jazbalar bar eken. Men de oǵan óz elim hám turmıs tárizimiz, úrp-ádetlerimiz haqqında jazıp jiberemen.

– Eh, qanday jaqsı, men de tezirek til úyrenip, doslarımniń kóbeyiwini qáleymen, – dedi Nurjan kózleri parlap.

Big Ben – Ullı Britaniya paytaxtı Londondaǵı tariyxıy arxitekturalıq esteliklerdiń biri.

Temza – Londonnan aǵıp ótetuǵın dárya.

1. Ne ushın Nurjanniń ájapası Gúlbáharge háwe-si keldi?
2. Doslarıńız kóp bolıwı ushın nelerge áhmiyet beriw kerek dep oylaysız?
3. Eger shet elde dostıńız bolǵanda oǵan neler haqqında jazıp jibergen bolar edińiz?

ATA-BABALARÍMÍZ QÁSTERLEGEN QÁDIRIYATLAR

Súwretlerde qanday milliy qádiriyatlarımız súwretlengen? Xalqımızdıń qanday qádiriyatların bilesiz?

«Qádiriyat» júdá keń mánistegi túsiniq bolıp, insan hám insaniyat ushın qádirli nárselerdi ańlatadı. Qádiriyat mıń jillar dawamında insanlar tárepinen qásterlenip, áwladlardan áwladlarǵa ótip kiyatırǵan, materiallıq hám ruwxıy baylıqlar, dástúr hám úrp-ádetler, pazıyletler bolıp tabıladı. Ataba-balarımız ata-anarǵa húrmet, watan súyiwshilik, tınıshlıq, azatlıq, miyrim-shápáát, qayır-saqawat, miymandoslıq sıyaqlı qádiriyatlardı ayırıqsha ádiwlep kelgen.

Bizde dúnyanıń basqa xalıqlarına uqsamaytuǵın úrp-ádetler, bayramlar, máresim hám dástúrlerimiz bar. Atababalarımız ásirler dawamında belgilep kelgen Nawrız bayramı usılar qatarına kiredi.

Nawrız tábiyattırń oyanıwı, jaqsılıq, jańalanıw hám jasarıw bayramı bolıp tabıladı. Áyyemde Nawrız bayramı kúni insanlar eń jaqsı tárepleri menen kórinip, shıraylı kiyimler kiyip bezengen, mazalı awqatlar tayarlağan. Házirgi kúnde de bul bayramdı keń túrde bayramlaymız. Nawrız kúni súmelek, nawrız góje tayarlanadı, oyın-kúlki kúsheyedi. Sonday-aq, biytaplar, itibarğa mútáj insanlardıń halınan xabar alınadı.

Shembilik – ata-babalarımızdan áwladlarğa ótip kiyatırğan ájayıp dástúrlerimizdiń biri. Adamlar shembilik jolı menen imaratlar, kópirlar, medrese hám meshitler qurğan. Bul dástúr elege shekem dawam etip kelmekte.

Úlkenlerge húrmet, kishilerdi izzet etiw de qádiriyat bolıp esaplanadı. Aǵayın-tuwısqanlardıń, biytaplardıń jaǵdayınan xabar alıw sawaplı is bolıp tabıladı.

Milliy qádiriyatlarımız arasında insandı fizikalıq hám ruwxıy jaqtan shınıqtırıwǵa, xalıq arasında birlikti kúsheytiwge xızmet etetuǵın kókpar, gúres sıyaqlı áyemgi milliy oyunlar da bar. Bul oyunlarda jeńiske erisiw ushın hadallıq, mártlik, batırlıq hám ephillik talap etiledi.

Qádiriyatlar – xalıq baylıǵı. Olardı ardaqlap keyingi áwladlarğa jetkeriw hár birimizdiń wazıypamız.

Shembilik – arabsha sóz bolıp, «kópshilik», «jámáát», «topar» mánislerin ańlatadı. Kópshilik bolıp qanday da bir jumıstı orınlaw, jaqsılıq hám miyrim-shápáátke bay qádiriyat shembilik delinedi.

Kókpar (ılaq) – Orta Aziya xalıqlarınıń áyyemgi ǵalaba milliy oyunlarınan biri. Tiykarınan, zúraát bayramları, toy hám seyiller múnásibeti menen ótkerilgen hám házirde ayırım ayaqlarda ótkerilmekte.

SHEMBILIK – ELGE JARASAR

(Alisherdiń gúrrińi)

Biziń kóshemizdiń turǵınları júdá tatiw. Olar aramızda jasap atırǵan jalǵız baslı adamlardıń, nawqaslardıń awhalınan xabar alıwdı, qıynalǵanlarǵa járdem beriwdi óz minneti dep biledi. Eger birew jay salmaqshı yaki toy beretuǵın bolsa, hámme jıynaladı, hár kim qolınan kelgeninshe járdem beredi.

Maǵan, ásirese, hár jılı Gárezsizlik hám Nawrız bayramlarında ótkeriletuǵın shembilikler unaydı. Sol kúni erte turıp, aǵam menen kóshege shıǵamız. Qońsılarımız benen bir shańaraq aǵzalarınday birge, qoldı-qolǵa berip miynet etemiz: kóshelerdi, jap-salmalardı tazalaymız, nál egemiz, tereklerdi putaymız, hákleyemiz. Soń qońsı-qobalar hámmesi dasturqan átirapında jıynaladı. Hámme tapqanın ortaǵa qoyıp, kópshilik penen birge bólisedi.

Shembilik júdá kewilli jıyın. Oǵan hárkim óz úlesimdi qossam deydi. Shembilikten soń kóshe hám úylerimizdiń tazalıǵın kórip, kewilimiz tawday kóteriledi.

1. Qádiriyat degende neni túsinesiz? Ata-babalarımız qásterlegen qádiriyatlar haqqında aytıp beriń.
2. Qaysı milliy oýınlarımız insanda mártlik, hadallıq hám ephillikti tárbiyalawǵa xızmet etedi?
3. Shembilik degenimiz ne? Siz de shembilikke qatnasasız ba?
4. Ata-anańız benen qádiriyatlar temasında sáwbetlesiń. Sizde qaysı úrp-ádet yaki dástúrler úlken tásir qaldırdı? Ne ushın?

ÓZBEKISTAN – MÁDENIY HÁM RUWXÍY MIYRASLARǴA BAY ÚLKE

1. Súwretlerde mádeniy-ruwxíy miyraslarımızdıń qanday úlgileri sáwlelengen?
2. Siz jasap atırǵan orında da áyemgi estelikler bar ma? Olar haqqında aytıp beriń.

Biz ata-babalarımız qaldırǵan mádeniy hám ruwxíy estelikler menen qansha maqtansaǵ ta arızıdı. Olar dóretken shıǵarmalar, jańalıqlar biz ushın ruwxíy miyras esaplanadı.

Tariyxta ullı táwip sıpatında tanılǵan babamız Abu Ali ibn Sino bolıp tabıladı. Pútkil dúnyadaǵı medicina tarawı

qánigeleri házirgi kúnge shekem ol dóretken kóp tomlı «Tib qonunları» («Medicina nızamları») kitabına súyenedi.

Watanlasımız Imam al-Buxariydiń atı bolsa pútkil islam áleminde húrmet penen tilge alınadı. Ol eń isenimli hádislerdi toplaп, «Al-Jome as-sahih» kitabın dúzdi. Bul kitap islam dininde «Quran»nan keyingi áhmiyetli derek bolıp xızmet etpekte.

Abu Rayhan Beruniydiń kitaplarınan áyemgi dáwirler hám adamlar haqqındaǵı bahalı maǵlıwmatlardı oqıymız.

Evropada al-Fraganus atı menen belgili bolǵan Axmet al-Ferǵaniy bolsa izleniwsheńligi menen dúnyanı lal qaldırǵan. Ol Mısırdaǵı Nil dáryası suwınıń qáddin ólsheytuǵın ásbaptı oylap taptı. Bul jańalıǵı menen ol mırńlaǵan adamlardıń ómirin suw tasqınınan saqlap qaldı.

Mırza Uluǵbek Samarqandta observatoriya qurdırıp, juldızlar ilimin úyrendi. Onıń «Ziji Ko'raganiy» shıǵarmasında 1018 juldızdıń aspandaǵı ornı anıq kórsetip berilgen.

Ullı babalarımız atları máńgi tiri. Belgiyada Ibn Sinoǵa, Litvada Mırza Uluǵbekke, Moskva, Tokio, Baku qalalarında Alisher Nawayıǵa, al Mısır paytaxtı Kair qalasında Axmet al-Ferǵaniy húrmetine kórkem estelikler ornatılǵan.

Elimiz tariyxıy esteliklerge de bay. Dúnya xalqı Samarqand, Buxara hám Xiywa qalaların bir kórsem, dep árman etedi. XII ásirde házirgi Xojeli qalası aymaǵında jer astına qurılǵan «Nazlımxan sulıw» sarayı hámmeni tań qaldıradı. Hár túrli dáwirlerde qurılǵan arxitekturalıq estelikler tariyxımızdıń ullılıǵınan derek beredi. Babamız Amir Temur ózi qurdırǵan Aqsaray aldına: «Qúdiretimizge isenbeseńiz, biz qurdırǵan imaratlarǵa qarań», –dep jazdırǵan edi.

Ózbekistan Respublikası Konstituciyasınıń 49-statyasında hárbir puqara xalıqtıń tariyxıy, ruwxıy hám mádeniy miyrasın qásterlep saqlawı lazım ekenligi atap ótilgen. Bunday estelikler ulıwma xalıqlıq baylıq bolıp esaplanadı hám olardı qastan joq etiw jinayat boladı.

Tómendegi tapsırmanı dápterinizde orınláń.

1. Medicina iliminiń sultanı – _____.
2. _____ hádislerdi tawıp, engizgen.
3. Ahmad al-Farǵaniy Evropada _____ atı menen belgili.
4. Mırza Ulúgbek _____ da _____ qurdırǵan.

1. Ullı babalarımızdan kimlerdi bilesiz? Olardıń qaysı táreplerinen órnek alsaq arızıdı?
2. Dúnyanıń qaysı qalalarında babalarımız estelikleri ornatılǵan?
3. Ruwxıy-mádeniy miyrastı qásterlep saqlaw degende neni túsinesiz?
4. Ullı babalarımızdan biriniń ómiri, dóretiwshiligi haqqında maǵlıwmat toplań, dápterinizge jazıń.

MÁMLEKETLIK TIL

Alisher Nawayi

Ózbekistan Respublikasınıń mámleketlik tili ózbek tili bolıp tabıladı. Ózbekistan Respublikası óz aymaǵında jasaytuǵın barlıq millet hám elatlardıń tilleri, úrp-ádetleri hám dástúrleri húrmet etiliwin támiyinleydi, olardıń rawajlanıwı ushın sharayat jaratadı.

4-statya

Mámleketlik til degende sol mámleket aymaǵında tiykarǵı sóylesiw quralı bolǵan til túsiniledi. Barlıq mámleketlik hújjetler mámleketlik tilde jazıladı, jıynalıslar, konferenciylar sol tilde alıp barıladı.

Hárbir mámleket óz mámleketlik tiliniń tazalıǵın saqlap, bayıp barıwin támiyinleydi. Mámleketlik tildi úyreniw hám oqıtıw ushın húkimet zárúr sharayatlardı jaratıp beredi.

Ózbek tili uzaq hám bay tariyxqa iye. Tilimiz rawajlanıwına Maxmud Qashqariy, Yusuf Has Hajib, Axmet Yugnakiy, Alisher Nawayi, Zahiriddin Muhammed Babur

sıyaqlı babalarımızdıń xızmetleri úlken. Ásirese, Alisher Nawayı «Hamsa»day ullı shıǵarma dóretip, ózbek ádebiy tiliniń qáiplesiwine biybaha úles qostı.

Ózbekistan Respublikasınıń «Mámleketlik til haqqında»ǵı Nızamı 1989-jılı 21-oktyabrde qabıl etilgen. Sol sebepli hár jılı 21-oktyabrdi til bayramı sıpatında belgileymiz.

Qaraqalpaqstan Respublikasınıń «Mámleketlik til nızamı» bolsa 1989-jılı 1-dekabrde qabıl etildi. Hár jılı 1-dekabrde Qaraqalpaqstanda til bayramı bolıp ótedi.

Ǵárezsizlik jıllarında ana tilimiz hár tárepleme bayıdı, rawajlandı. Ayırım qala, rayon, awıl hám mákanlardıń áyyemgi atamaları tiklendi. Kóshe, shólkem hám mákemelerdiń atları jergilikli tilde júrgizile basladı.

2016-jılı elimizde Alisher Nawayı atındaǵı ózbek tili hám ádebiyatı universiteti dúzildi. Bul jerde ana tilimizdi izertlewshi ilimpazlar, jetik qánigeler tayarlanadı.

Insanniń ana tiline húrmeti usı tilde durıs hám anıq sóylewi, shıraylı hám sawatlı jazıwında kórinedi. In-san óz ana tilin qanshelli jaqsı bilse, onıń baylıqlarınan sonshelli zawıqlanadı.

Barlıq jaqsı páziyetler insan qálbine, eń dáslep, ana háyyiwi, ana tiliniń tákirarlanbas jilwası menen sińedi. Ana tili – bul millettiń ruwxıy azıǵı bolıp tabıladı.

Ana tilin tereń bilgen adam Watanınıń tariyxın da jaqsı biledi. Tilge itibarlı bolıw, onıń tazalıǵın saqlaw hám jıllı sózli bolıw insanniń zıyneti esaplanadı.

Sonıń menen birge, shet tillerin jaqsı biliw búgingi kún jasları ushın júdá zárúr. Áyyemgi kitap – «Avesto»da jaqsılıq tımsalı Axura Mazda tilinen mınaday qatarlar bar: «Men óz Watanın qorǵay alatuǵın hám kóp tillerdi iyelegen perzentlerdi qádirleymen».

Ata-babalarımız «Til bilgen – el biledi», dep biykarğa aytpağan hám kóp til bilgen insanlardı qádirlegen.

TIL HAQQÍNDÁ HIKMETLER

Ana tilim sen basqadan ayirmam,
Sen arqalı men de ádewir shayirman.

Ibrayim Yusupov

Jaqsı sóz – jan azıǵı,
Jaman sóz – bas qazıǵı.

Xalıq naqılı

1. Qaysı oyshıl dananı ózbek ádebiy tiliniń tiykarın salıwshısı sıpatında bilemiz?

- A) Zahiriddin Muhammad Babur;
- B) Alisher Nawayı;
- D) Mahmud Qashqariy;
- E) Yusuf Xas Hajıp.

2. Ózbekistan Respublikasınıń «Mámleketlik til haqqında»ǵı Nızamı qashan qabıl etilgen?

- A) 1989-jıl 21-oktyabrde; B) 1991-yil 1-sentyabrde;
- D) 1992-jıl 8-dekabrde; E) 1992-yil 2-martta.

1. Mámleketlik til degende neni túsinesiz?
2. Islam Karimovtıń «Joqarı mánáwiyat – jeńilmes kúsh» kitabındaǵı ana tilimizge baylanıslı pikirlerdi oqıp alıń.
3. Gárezsizlik jıllarında ana tilimizdiń rawajlanıwı ushın qanday isler ámelge asırıldı?
4. Átirapınızdǵı insanlardan kimniń sóylesiw ádebi sizge maqul? Ózińizdi, til ádebine ámel etip atırman, dep oylaysız ba?

ЎАРЕЗСИЗЛИК ЖИЛЛАРИДА ТИКЛЕНГЕН ТАРИХИЙ ЭСТЕЛИКЛЕР

1. Joqarıdağı súwretlerde «Házireti Imam» kompleksi hám Shohi Zinda tariyxıy esteligi súwretlengen. Bul estelikler haqqında nelerdi bilesiz?
2. Sizler tariyxıy esteliklerdi zıyaratladıńız ba?
3. Sonday jerlerde bolǵanıńızda qanday sezim-lerge berildińız?

Ўárezsizlik jıllarında ana-Watanımız tariyxın úyreniwge ayrıqsha itibar qaratıldı. Sebebi birinshi Prezidentimiz Islam Karimov aytqanıday, «Óz tariyxın bilimeytuǵın, keşegi kúnin umıtqan millettiń keleşegi joq». Ўárezsizlik sebepli kóplegen tariyxıy estelikler qayta tiklendi. Ullı babalarımız jirlengen orınlar abadanlastırıldı.

Ullı babamız Bahawatdin Naqshband insanlardı jaqsılıqqa, hadal miynet etiwge hám gózzal ádep-ikramlı bolıwǵa shaqırǵan. 1993-jılı elimizde alımnıń tuwılǵanıń

675 jillığı keń türde belgilendi. Házir alımnıń milliy usılda qayta tiklengen maqbarası zıyaratshılar menen tolı.

1998-jılı Samarqandta Imam al-Buxariy tuwılǵanınıń 1225 jillığı saltanatlı belgilendi. Xartang awılında Imam al-Buxariy estelik kompleksi ashıldı. Sol jılı jáhán ilimpáni rawajlanıwına úlken úles qosqan babamız Axmet Ferǵaniydiń tuwılǵanınıń 1200 jillığı da keńnen belgilendi. Ferǵana qalasında Axmet al-Ferǵaniy atındaǵı dem alıw baǵı ashılıp, Quva qalasında onıń esteligi ornatıldı.

Ǵárezsizlik jıllarında erjúrek sárkárda Jalalatdin Manguberdi tuwılǵanınıń 800 jillığı, «Alpamıs» dástanınıń 1000 jillığı belgilendi. Xorezmde Jalalatdin Manguberdi, Termizde bolsa Alpamıstıń estelikleri ornatıldı. 2000-jılı islam huqıqtanıwshısı Imam Burxaniddin Marǵinoniy tuwılǵanınıń 910 jillığı belgilendi. Marǵılanda estelik kompleksi qurılıp, alımnıń maqbarası ornatıldı.

Úrgenıshte 2001-jılı «Avesto» kitabınıń 2700 jillığına arnalǵan bayramlar bolıp ótti. Yubiley múnásibeti menen sol jerde «Avesto» atındaǵı estelik kompleksi boy tikledi.

Tiklengen tariyxıy estelikler ata-babalarımız ruwxına húrmet-izzet belgisi bolıp tabıladı. Milliy ruwxıylıǵımızdıń ósiwine biybaha úles qosqan babalarımız benen qansha maqtansaq ta arızıdı.

Este saqlañ!

«Avesto» – Orta Aziya hám shıǵıs xalıqlarınıń eń áy-yemgi jazba esteligi, zardushtiylerdiń muqaddes kitabı.

«Alpamıs» – túrkiy xalıqlarınıń kólemlı, qaharmanlıq dástanı. Bunda mártlik, qaharmanlıq, jaqsılıqtıń jeńisi jırlanadı.

Yubiley – ulla insanlar tuwılǵanına yaki qutlı sáneleriniń keń kólemde belgileniwi.

Maqbara – arabsha sóz bolıp, «qábir» degendi ańlatadı. Imarat kórinisindegi jay. Burında ataqlı insanlardıń qábirleri ústine qurılǵan.

PAYTAXTQA SAYAXAT

Jańa oqıw jılı baslanbastan burın Anvardıń aǵası:

– Eger jil dawamında ayırıqsha bahalarǵa oqısańız hám ádepli bolsańız, jazda sizlerdi sayaxatqa alıp baraman, – dep wáde berdi.

Bul sózdi esitken Anvar hám qarındası Nadira oqıwǵa puqta kiristi. Aǵası wáde etkenindey, jazǵı dem alısta olar paytaxt qala – Tashkentke shańaraǵı menen sayaxatqa shıqtı. Dáslep Ǵárezsizlik maydanında qıdırdı. Anvarǵa maydandaǵı Jaqsılıq arkası júdá unadı. Ol Ǵárezsizlik hám Jaqsılıq monumentine gúl qoydı.

Olar «Sheyitler esteligi» estelik kompleksin zıyaratlap repressiya dáwirinde qurban bolǵan babalarımız haqqında júdá kóp maǵlıwmatlar aldı.

Anvar hám Nadira Házireti Imam kompleksin hayran qalıp, háwes penen tamashaladı. Aspan menen barabar imaratlar, olarda tolqınlanıw hám maqtanış sezimlerin oyattı.

Keshki payıtta olar Alisher Nawayı atındaǵı Milliy baǵda dem aldı. Miymanxanaǵa qaytıp kiyatırıp Anvar aǵasınan soradı:

– Aǵa, Tashkentti aylanıp boldıq pa?

Aǵası oǵan juwap berdi:

– Yaq balam, paytaxtımızda dıqqatqa ılayıq orınlar, tariyxıy estelikler sonshellı kóp, olardı aylanıp shıǵıw

ushin bir hápte azlıq etedi. Erteń sizlerdi Ámir Temur qiyabanına, Temuriyler tariyxı hám Ózbekistan tariyxı mámleketlik muzeylerine hám de haywanat baǵına alıp baraman. Keshki payıtta cirk tamashasın kóremiz, bola ma?

– Júdá jaqsı bolar edi, – dep Anvar hám Nadira, ekewi teńdey juwap berdi.

– Esińizden shıqqasın, ele teatrǵa da barıwımız kerek, – dedi apası.

Anvardıń shańaraǵı Tashkentte bir hápte jaqsılap qıdırdı. Olar sayaxattan qayıp kiyatırǵanda Nadira:

– Maǵan sayaxat júdá unadı, doslarıma bul haqqında aytıp beremen. Aǵa, endigi jılı qaysı qalaǵa baramız? – dep soradı.

– Nesip qılsa, endigi jılı Samarqand hám Buxaraǵa baramız. Adamlar bul eski qalalardı tamashalaw ushin shet ellerden keledi ǵoy, nege endi barmas ekenbiz, – dep juwap berdi aǵası.

– Ráxmet aǵa. Biz de ádepli hám aqıllı perzent bolıwǵa wáde beremiz, – dedi Anvar hám Nadira.

QARAQALPAQSTAN PAYTAXTÍ

Qaraqalpaqstan Respublikasınıń paytaxtı – Nókis qalası. Qala jıldan-jılğa gózzal túske enbekte. Paytaxtta babalarımız Berdaq hám Ájiniyazdıń, Mirza Uluǵbektiń estelikleri qalanıń sánine sán qosıp tur. Ásirese, I.I.Savickiy atındaǵı kórkem óner muzeyi dúnya júzi sayaxatshılarınıń háwes penen tamashalaytuǵın ornına aylanǵan. Onda ata-babalarımızdıń júz mınnan aslam biybaha miyrasları saqlanǵan. Siz de dem alıs kúnlerinde ata-anańız yaki doslarınız benen sayaxat qılsańız úlken ruwxıy baylıqqa iye bolasız.

1. Ne ushın Watanımız tariyxın, babalarımız miyrasların úyrenemiz?
2. Gárezsizlik jıllarında tiklengen qanday esteliklerdi bilesiz?
3. Ziyaratqa barıw ádebi haqqında úlkenler menen sáwbetlesiń.
4. Ózińiz jasap atırǵan jerdegi ziyarat orınları haqqında nelerdi bilesiz?
5. «Paytaxtqa sayaxat» gúrrińin oqıń. Anvarlardıń shańaraǵı paytaxtıımızdıń qaysı orınlarında boldı?

TÁKIRARLAW

Qádirli oqıwshı! Siz ótken sabaqlarda Ózbekistan kóp milletli mámleket ekenligin, onda barlıq milletler tatiw jasap atırǵanlıǵın bilip aldırıńız. Sonıń menen birge, tınıshlıq eń biybaha sawǵa ekenligin ańlap jettińiz.

Elimiz áyyemgi tariyxqa iye. Ata-babalarımızdan bizge bay ruwxıy hám mádeniy miyras qalğan. Olardı kóz-qarashıgımızday saqlaw, bayıtıw hám keleshek áwladlarğa jetkeriw – hár birimizdiń minnetimiz.

Ótken sabaqlarımızdıń mánis-mazmunı Islam Karimovtıń «Joqarı mánawiyat – jeńilmes kúsh» kitabınan alınğan tómenдеги qatarda da óz kórinisin tapqan: «Hámmemizge belgili, insan ózligin, kelip shıǵıwın tereńirek bilgen sayın júreginde Watanğa muhabbat se-zimi tamır jayıp, kúsheyip baradı.

Bul tamır qansha tereń bolsa, tuwılıp ósken elge muhabbat ta sol dárejede joqarı boladı.

Álbette, dúnya keń, dúnyada mámleket kóp, biraq, bul álemde tákirarlanbas ana jurtımız – Ózbekistan. Bul gózzal el, bul muqaddes jer tek ǵana bizge atalğan. Mine, usı ullı sezim hár birimizdiń kewlimizde jámleniwin, ómirimiz mazmunına aylanıwın qáler edim.

Tariyxıy shınlıqtıń kórsetkenindey, tamırında milliy maqtanış Watanğa muhabbat otı tasıp turǵan adam ǵana ullı islerdi isley aladı».

1. Tınıshlıqtı saqlaw hár bir insannıń minneti. Siz tınıshlıqtı qorǵaw ushın ne islewim kerek, dep oylaysız?
2. Xalqımız ardaqlaǵan qádiriyatlar haqqında aytıp beriń.
3. Ğárezsizlik jıllarında ruwxıy hám mádeniy miyrasımızdı tiklew boyınsha qanday jumıslar ámelge asırıldı?
4. Qanday insan ullı islerdi isley aladı?
5. Elimizдеги Eski qala yamasa tariyxıy estelikler haqqında maǵlıwmatlar toplań hám tekst dúziń.

MILLIY MIYRASÍMÍZ – MAQTANÍSHÍMÍZ

1. Súwretlerde qanday ámeliy kórkem óner túrleri súwretlengen?
2. Eger sizde imkaniyat bolǵanda, qaysı ónerdi úyrengen bolar edińiz?

Júdá áyyemgi zamanlarda adamlar tirishilik ushın zárúr bolǵan buyımlardı, ań awlaw ushın qural-jaraq soǵıwdı áste-aqırın ózlestirip alǵan.

Insan hámıyshe gózzallıqqa talpınıp jasaydı. Áyyemgi adamlar paydalanıp atırǵan ásbabı sulıw bolıwın qálegeni ushın onı naǵıslar menen bezegen, gúller, súwretler salǵan hár túrli forma, reń hám kórinisler bergen. Sol tiykarda ápiwayı buyım yaki zatlar kórkem óner shıǵarması dárejesine kóterilgen.

Arxeologiyalıq qazılmalar dawamında tabılǵan úy-ruw-zıǵershilik buyımları, hár qıylı taǵınshaqlar, qural-jaraq hám hár túrli zatlar jurtımız aymaǵında ónermentshiliktiń júdá áyyemnen rawajlanǵanın kórsetedi.

Eñ qızıǵı, hárbir mákan yamasa aymaqta ónermentshiliktiń qanday da bir túri kóbirek rawajlanǵan. Islep shıǵarılǵan buyım hám zatlar sol aymaqqa tán bolǵan naǵıs bezewler menen bezetilgen. Mısalı, adamnıń qanday taqıya yaki shapan kiygenine qarap, onıń qay jerlik ekenligin bilip alıw múmkin bolǵan.

Ótmishte bir túrdegi óner menen shuǵıllanıwshı adamlar bir máhállede jasaǵan. Sonıń ushın qalalarda mısgerlik, toqımashılıq, tonshı, pıshaqshı, zergerlik, taqıyashı, tandırshı sıyaqlı máhálleler payda bolǵan.

Babamız Amir Temur uzaq mámleketlerden hár túrli kásip iyeleri hám ónermentlerdi alıp kelip, elimizde ónermentshiliktiń rawajlanıwına úlken úles qosqan.

Marǵulan ráńbáreń atlasları, Buxara altın, zer buyımları, Chust taqıyası hám pıshaǵı, Rishton sopol ıdıs-ları, Samarqand nanbayshılıǵı, Xiywa aǵash oymashılıǵı, gilemshiligi, Qaraqalpaqstan hayal-qızlardıń taǵınshaqları menen ataqlı.

Xalqımızdıń milliy kiyimleri gózzallığı menen kózlerdi quwantadı. Atlas shayı, adras, biyqasam kibi gezlemeler tábiyiy jip hám jipekten toqılǵanı ushın densawlıqqa zıyan keltirmeydi.

Milliy gezlemelerimizden dizaynerler tárepinen tayarlanǵan kiyimler búgingi kúnde dúniyanıń Milan, Parij, Tokio sıyaqlı moda oraylarında kórsetilmekte.

Ózbekistanda ónermentshiliktiń eń áyyemgi hám keń tarqalǵan túri gúlalshılıq. Elimiz gúlalları tárepinen islenген gúze, tabaq, kese hám basqa buyımlar sapası, bezeliwi menen ajıralıp turǵan. Bunday buyımlar sawda kárwanları arqalı basqa mámleketlerge de alıp barılǵan.

Ata-babalarımızdıń qurılısta da ataǵı shıqqan. Olar tárep-inen boy tiklegen imaratlar hám estelikler dúnya xalqın tań qaldırmaqta. Oymashılıq, aǵash oymashılıǵı

tarawlarında júdá úlken jetiskenlikler qolğa kirgizilgen. Elimizde miniatyura hám kalligrafıq óneri de áyyemgi tariyxqa iye. Kamalatdin Bekzad, Mirak Naqqosh sıyaqlı kórkem óner ustalarınıń atı pútkil dúnyağa belgili.

Búgingi kúnde mámleketimizde xalıq ónermentshiligi hám ámeliy kórkem-ónerin rawajlandırıwğa ayrıqsha itibar qaratılmaqta. Paytaxtıımızdağı Mámleketlik Ámeliy kórkem óner muzeyinde xalıq ámeliy kórkem óneriniń 50 den artıq túri xızmet kórsetpekte.

Miniatyura – ámeliy kórkem ónerdiń bir túri. Júdá názik islengen kishi súwretlew óneri shıǵarması.

Kalligraf – sulıw jazıw óneri.

Arxeologiyalıq qazılma – tarixiy orınlarda ámelge asırılatuǵın izleniwler.

NAWAYÍ HÁM SÚWRETSHI

Alisher Nawayı óz kiyimin ózgertken halda bir kám-baǵal jas súwretshiniń ilashıǵına kelip, esigin qaǵadı. «Lábbay» sózin esitkennen soń, ruqsat sorap ishke kirdi. Úy ishinde patsha, yaǵnıy Sultan Xusayn Bayqara súwretinen kóbirek óziniń súwretlerin kórdi. Tańlanıp, súwretshiden soradı:

– Bul súwretler kimdiki?

Súwretshi iybe menen juwap berdi:

– Ónermentshiler atası Alisher Nawayı boladı, men házir ol insanniń aldında turıppan.

Nawayı dedi:

– Nege usı waqıtqa shekem aldım kelmedińiz?

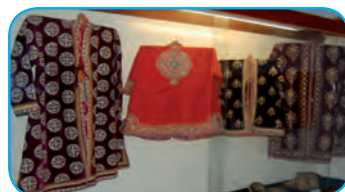
Súwretshi bılay dep juwap berdi:

– Eger barǵanımda sawǵalar inam etesiz. Ol jaǵdayda men óz miynetlerimdi tek sizge satqan bolar

edim. Lekin, siziñ súwretleriñizge qarıydarlar júdá kóp. Men siziñ inamıñızdan góre, óz miynetim hám ónerim menen kún keshiriwdi maqul kórdim. Bul sózlerden soñ Alisher Nawayı gáriyp súwretshini óz qáwenderligine aldı. Bul jigit keleshekтеgi Shıǵıstıñ ullı súwretshisi bolıp tanılǵan Kamalatdin Bekzad edi.

Ámeliy kórkem óner buyımları kim tárepinen dóretiliwin tabıń hám dápteriniñizge jazıń

- 1) súwretshi;
- 2) zerger;
- 3) toqıwshı’;
- 4) sheber;
- 5) gúlal;
- 6) usta;
- 7) músinshi.

1. Elimizde ónermentshiliktiñ qaysı túrleri rawajlanǵan?
2. Milliy kiyimlerimizdiñ qanday túrlerin bilesiz? Olardı sanap beriń.
3. Jas súwretshi ne ushın Nawayınıń aldına barmadı?
4. Óz miyneti menen hadal kún keshiriw degende neni túsinesiz?

JURTÍMÍZDA BELGILENETUĞÍN ULÍWMA XALÍQLÍQ BAYRAMLAR. SHAÑARAQ DÁSTÚRLERI

1-yanvar

Jaña jil bayrami

8-mart

Hayal-qizlar kuni

21-mart

Nawriz uliwma xaliquq
bayrami

9-may

Eslew ham qadirlew kuni

1-sentyabr

Garersizlik bayrami

1-oktabr

Oqitwshi ham ustazlar
kuni

8-dekabr

Konstituciya kuni

Oraza ham Qurban
hayt bayrami

Bayramlar insan ómirinde áhmiyetli orın iyeleydi. Bunday kúnlerde insanlar bir-birine miyrim kórsetedi, doslıq ornatadı, jaqsı maqset hám ideyalar átirapında birlesedi.

Hárbir xalıqtıń súyip belgileytuǵın bayram hám máresimleri bar. Xalqımız Jańa jıl, Nawrız, Ğárezsizlik, Oqıtıwshılar hám ustazlar, Hayal-qızlar kúni sıyaqlı bayramlardı, Ózbekistan hám Qaraqalpaqstan Respublikası Konstituciyası qabıl etilgen sáneni úlken shadlıq penen hám saltanatlı túrde belgileydi. Bunnan tısqarı, mámleketimizde Oraza hám Qurban hayt sıyaqlı diniy bayramlar da keń belgilenedi.

«Bayram – xalıqtıń shadlıq hám quwanışlı kúni», degen edi ullı babalarımızdan biri Maxmud Qashǵariy.

Adamlar júdá áyyemgi zamanlarda hár túrli múnásibet penen máresimler ótkergen. Keyin ala olar bayramlarǵa aylanǵan.

Mısalı, Nawrız bayramı báhárgi teń kúnlik, yaǵnıy kún menen túnniń teńlesken, tábiyat áyne oyanatuǵın waqıtta belgilengen. Áyyemgi zamanlarda adamlar ushın qısta jıllı baspana, azıq-awqat tabıw mashqala bolǵan. Sonıń ushın báhár kelip, kúnler jılıwı olar ushın úlken áhmiyetke iye bolǵan hám bul kúndi bayramlaǵan. Bayram kúni daw-jánjeller, urıslar toqtatılǵan, ókpe-giyneleler, ayıpkерlerdiń gúnası keshirilgen.

Xalqımızda áwladtan-áwladqa ótip kiyatırǵan shańaraq dástúrleri de bar. Kópshilik shańaraqlarda usı shańaraq ushın áhmiyetli bolǵan sáneni belgilew dástúrge aylanǵan. Ayırım shańaraqlarda bolsa barlıq shańaraq aǵzaları birgelikte kitap oqıydı, sport penen shuǵıllanadı. Ata-ana hám perzenttiń birgelikte baǵ jaratıwı, qanday da bir kásip yamasa óner menen

shuǵıllanıwı shańaraqlarǵa tán dástúr esaplanadı. Bul dástúrler shańaraq bekkemligi, tatıwlıǵı ushın xızmet etedi.

NAWRÍZ BÁHÁR BAYRAMÍ

Xojabek Seytov

Nawrız – báhár bayramı,
Qutlı bolsın doslarım,
Toy jırshısı álemde,
Ushıp júr kepter-quslarım.

Nawrız kelse shad bolıp,
Kútiner hámme azanda,

Nawrız – qutlı jil bası,
Tún menen kúndi
teńegen,
Aspanda jasıl ot jaqqan,
Qúdiretli ne degen.

Nawrızlıqtırń gójesi,
Qaynaydı tolıp qazanda.

1. Ózbekistanda qanday bayramlar belgilenedi?
2. Sizge kóbirek qaysı bayram unaydı? Ne ushın?
3. Qaysı bayram jaqsılıq, miyrim-shápáát, saqawat timsalı? Juwabırızdı túsindirip beriń.
4. Siziń shańaraǵıńızda qanday dástúr bar? Bul haqqında doslarıńızǵa aytıp beriń.
5. Bayram hám máresimlerde insan ózin qalay tutıwı kerek?

MUZÍKANÍN INSAN TURMÍSÍNDAGÍ ORNÍ

Xaliq araliq muzika tañlawı jeñimpazları

Muzika hám qosıqqa muhabbat insan qálbine ana háyyiwi menen siñedi. Náreste ana háyyiwi tásirinde uyqılaydı, tınıshlanadı.

Jaqsı muzika insanniń ruwxıyatına unamlı tásir kórsetip, sezimlerin tárbiyalaydı, kóterińki keypiyat beredi. Muzika ırğaqları insandı oylandıradı, jaqsılıqqa jeteleydi. Alisher Nawayı bilay jazadı: «Aqıl-parasatlı sazendeniń jaǵımlı atqarıwı hátte tasbawır adamdı da biylep aladı».

Babamız Berdaq shayır:

«Qayrıladı ushqan ǵazlar,

Sazın esitse Muwsanıń»

– dep ataqlı qaraqalpaq baqsısı Muwsanıń sazindeligin sheber súwretlegen edi.

Ózbekistanda muzika kórkem óneri júdá áyyemenen rawajlanǵan. Samarqand qasındaǵı Móminabad awılınan úsh mıń úsh júz jil burın súyekten soǵılǵan nay ásbabı tabılǵanı bunıń dálili bolıp tabıladı. Óz dáwirinde Amir Temur, Alisher Nawayı, Zahiriddin Muhammed Babur sazende hám qosıqshılardıǵa qávenderlik etken, óz shıǵarmalarında muzika haqqında qızıqlı pikirlerdi jazǵan.

Ózbek hám jáhán muzıka kórkem óneri ğayratkerleri

Yunus Rajabiy

Muxtar Ashrafiy

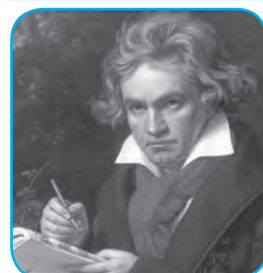
Nájimaddin
Muxammedinov

Iogann
Sebastyan Bax

Volfgang
Amadey Mocart

Lyudvig
van Betxoven

Muzıka insanġa tásir etip, onı joqarı maqsetlerge qaray jeteleydi. Mámleketimiz Gimni jańlaġanda qálbimiz maqtanışqa toladı. Sportshılarımız jáhán maydanlarında jeńiske eriskende de Ózbekistan bayraġı kóterilip, gimnimiz jańlaydı.

Áyyemde áskerler sawash aldınan baraban, kernaysırnay shertip ruwxlandırılġan. Muzıka ırġaġı olardıń qálbinde ana-Watanġa bolġan muhabbatın oyatqan.

Insan ómirinen eń quwanışlı kún toy hám qosıqlar menen payızlı. Bul kúnde adamlar qosıq aytıp, oyınġa túsip, ġam-táshwishlerin umıtadı.

Ulıwma xalıqlıq bayramlarda atqarıılġan qosıqlar bolsa xalıqtı awızbirshilikke shaqıradı.

Toy, bayram hám kewil ashar ilajlar milliy saz ásbapları menen jáne de qızıqlı boladı. Dáp, shań, duwtar, tanbur, rubab, girjek, nay, kernay, sırnay sıyaqlı milliy saz ásbaplarınan taralatuğın namalar insan júregine barıp jetedi.

Piano, organ, skripka, akkordeon, violonchel, fleyta, klarnet sıyaqlı dúnya xalıqları muzıka ásbaplarınan taralgán jağımlı sazlar da insan ruwxıyatına ráhát bağıshlaydı.

Elimizde muzıka kórkem ónerin rawajlandırıw ushın hár túrli tańlawlar, muzıka konferenciyalari ótkerilmekte. «Nihol» tańlawı, «Sharq taronalari» xalıq aralıq muzıka festivalı usılar qatarına kiredi. Sonday-aq, balalar muzıka hám kórkem óner mektepleri qayta ońlanıp, muzıka ásbapları hám úskeneler menen támiyinlenbekte.

Jumbaqlardıń juwabın tabıń.

Eki tal shashi bar,
Moynı menen barabar.
Bası joq, bar qulağı,
Ol shadıqtıń bulağı.
Boyları pás tayağım,
Qustay jeńil tayağım.

Ózi bolsa kishkene,
Hawazı jeter álemge.
Qolda oynar eki shóp,
Sim, tarları júdá kóp.
Tesiginen úplesem,
Ísqıradı tayağım.

1. Ózbekistan aymağında muzıka mádeniyati qashannan baslap rawajlana baslağan?
2. Qaraqalpaq kompozitorlarınan kimlerdi bilesiz?
3. Dúnya xalıqları muzıka ásbaplarınan qaysıların bilesiz? Olardıń namaların esitkensiz be?
4. Ata-anańız járdeminde xalıq milliy muzıklarınıń atların dápterıńizge jazıń.

ELIMIZ AYMAQLARÍNDAGÍ QOSÍQSHÍLÍQ ÓNERINIŃ ÓZINE TÁNLIĞI

Eger insanniń qulağı jeńil-jelpi ırǵaqlarǵa úyrenip qalsa, bara-bara onıń kórkem talǵamı, muzıka mádeniyatı tómenlep ketiwi, onıń ruwxıy dúnyasın jasalma túsinikler iyelep alıwı da hesh gáp emes.

Elimizde qosıqshılıq óneri uzaq tariyxqa iye. Áyyemgi adamlar miynet etiw barısında orınlap atırǵan jumısına sáykes qosıqlar jazıp, atqarǵan. Sol arqalı olar ózlerine ruwxıy mádet bergен, kóterińki keypiyat baǵıshlaǵan. Eń áyyemgi qosıqlar Mahmud Qashǵariydiń «Devonu luǵotit-turk» shıǵarmasında keltirilgen. Áyyemde qosıqlar «ır» yaki «jır» dep atalǵan.

Ata-babalarımız háyyiw, aytım, lápár, yar-yar, terme, aytıs-lardı súyip aytqan, ráhátlenip tırnlaǵan. Al, baqsılar «Alpamıs», «Góruǵlı» dástanların toy-merekelerde qobız yaki duwtar shertip, yadtan atqarǵan. Ayırım qosıqlar dáp, duwtar, tanbur sıyaqlı saz ásbaplarında atqarılǵan.

Jaqsı qosıq yaki nama insan ruwxıyatına kóterińkilik baǵıshlaydı, nerv sistemasın tınıshlandırıp, yadtı bek-kemleydi. Sonıń ushın Ibn Sino ayırım keselliklerdi muzıka járdeminde emlegen. Watan hám watan-súyiwshlik temasındaǵı qosıqlar insandı tolqınlandıradı, ullı maqsetlerge jeteleydi, elimiz gúlleniwi ushın xızmet etiwge shaqıradı.

Ózbekistanniń hárbir aymaǵında qosıqshılıq óneri ózine tán tárizde rawajlanǵan.

Qaraqalpaq qosıqshıların, jıraw, baqsı, qıssaxan dep ataǵan. Jıraw qobız benen, baqsı duwtar menen qosıq

aytqan. Al, qissaxanlar muzika áspabınıń járdemisiz óz hawazı, óz ırǵaǵı menen atqarǵan. Qızlar shınqobız shertken.

Xorezmniń qosıqları yoshlılıǵı, zawıqlılıǵı menen ajiralıp turadı. «Lázgi» atqarılǵanda oyınǵa túspegen adam derlik bolmaydı. Al, Ferǵanada «Aman yar», «Tanovar» sıyaqlı qosıq, namalar dástúr bolǵan. Tarelka járdeminde aytilatuǵın qosıqlardı atqarıw ushın kúshli dawıs hám ayırıqsha talant talap etilgen. Elimizde qosıqshılıq hám de muzikanıń ráńbáreńligi xalqımız kórkem óneriniń bay ekenliginen derek beredi. Shet ellerde ózbek milliy namaları, qosıq hám ayaq oyunlarına qızıǵıwshılıq kúshli.

Ózbek muzika hám qosıqshılıq ónerin rawajlandırıwda Yunus Rajabiy, Toqtasın Jalilov, Ğanijon Toshmatov, Mutal Burxanov, Sulayman Yudakov, Avaz Mansurov, Dilaram Amanullaeva sıyaqlı kompozitorlardıń xızmetleri úlken.

Qaraqalpaq qosıqshılıq óneriniń tariyxı Qorqıt atadan baslanıp, Soppaslı Sıpıra jıraw, Jiyen jıraw, Qurbanbay jıraw, Qıyas jıraw, baqsılardan Aqımbet baqsı, Muwsa baqsı, Esjan baqsılarǵa ulasıp ketedi.

Búgingi kúnde shawqım-súren hám qıyqıwlardan ibarat sayız nama hám qosıqlar da payda bolmaqta. Olar insanǵa, ásirese, jaslar sanasına unamsız tásir kórsetedi, densawlıq ushın zıyanlı. Qánigeler usınday namalardı tıńlaǵan balalardıń yadı ázzilep, zeyni áste-aqırın tómenlep ketetuǵınlıǵın dálillegen.

Kóshe-kúyde jaslardıń naushnik arqalı muzika tıńlap júriwlerine tez-tez kózimiz túsedı. Bunday ádet unamsız jaǵday bolıp, sezgirlikti azaytadı, nerv keselliklerin keltirip shıǵaradı. Sonday-aq, mashina háreketi kóp kóshelerde qolaysız jaǵdaylarǵa, avto abariyalarǵa sebep boladı.

Muzika tańlaw hám onı tıńlaw ádebi de insannıń mádeniyatın belgileydi.

SAZ SÍYQÍRÍ

Shıǵıstırn ullı oyshılı Abu Nasr Farabiy muzıka iliminiń rawajlanıwına úlken úles qosqan. Bir kúni ol Damask ámiri Sayfuddavlanıń aldına keledi. Ámir sázendelerin shaqırtadı. Kelgen sazendeler qaysı namanı shertse, Abu Nasr olardıń qátesin aytıp turar edi. Buni kórip ámir:

– Muzıka ónerinen de xabarınıız bar ma? – dep soradı.

– Awa, – dedi Abu Nasr hám dorbasın ashıp, onnan bir neshe shóp aldı.

Shóplerdi bir-birine jalǵap sherte baslaǵanda, jıynalıp otırǵanlar ózlerin tuta almay kúle basladı. Sońınan alım sol shóplerdi basqasha etip biriktirip shertkende jıynalǵanlar óksip-óksip jılay basladı. Alım shóplerdi basqasha tártipte salıp shertken edi, ámirden baslap dárwazamanǵa shekem barlıǵı tas bolıp uyqılap qaldı. Abu Nasr bolsa payıttan paydalanıp saraydan shıǵıp ketti.

Ráwiyatlarda aytılıwınsha, «qonun» degen muzıka ásbabın belgili oyshıl Abu Nasır Farabiy oylap tapqan eken.

Mutrib-u mashshoqlar – sázendeler.

Qonun (shań) ásbabı – Shıǵıs xalıqları arasında keń tarqalǵan tarlı shertetuǵın ásbabı.

1. Jaqsı qosıq hám muzıka insanǵa qanday tásir etedi?
2. Siz qanday qosıqlardı súyip tırılaysız?
3. «Saz sıyqırı» tekstin dıqqat penen oqırń. Bir ásbap járdeminde atqarılǵan namalar ne ushın insanǵa hár qıylı tásir kórsetedi?
4. Qosıq hám muzıka tırılaw ádebi haqqında pikir júrgiziń.

KONSTITUCIYAMÍZ – BAXTÍMÍZ TAYANÍSHÍ

Konstituciya mámlekettiń jámiyetlik hám siyasiy sistemasın, mámleketlik organlardıń shólkemlestiriliwin hám xızmetin, puqaralardıń huqıq hám minnetlerin belgilep beriwshi tiykarǵı nızam bolıp esaplanadı.

Ózbekistan Respublikasınıń Konstituciyası 1992-jılı 8-dekabrde qabıl etilgen. Ol 6 bólim 26 bap 128-statyadan ibarat.

Qaraqalpaqstan Respublikasınıń Konstituciyası 1993-jılı 9-aprelda qabıl etildi. Ol 6 bólim 26 bap 120 statyadan turadı.

Konstitutciya – latinsha «konstitutio» – «dúzilis», «tártip» sózlerinen alınǵan bolıp, «belgileymen», «tastıyıqlayman» degen mánisti bildirdi.

Konstituciyasında balalardıń bilim alıw huqıqı da támiyinlengen. 41-statyada: «Hárkim bilim alıw huqıqına iye. Mámleket tárepinen biypul ulıwma bilim alıw kepillenedi. Mektep isi mámlekettiń baqlawında boladı», dep kórsetilgen.

Mámleketimiz jas áwladtıń tereń bilim alıwı ushın bárqulla ǵamxorlıq etedi. Bunı keyingi jıllarda jańa qurılǵan hám qayta ońlanǵan zamanagóy barlıq zárúrli oqıw úskeneleri hám kompyuterler menen támiyinlengenligin mektepler mısasında kóriwimiz múmkin.

Biziń Konstituciyamız insan máplerin qorǵawshı, ádil nızam bolıp tabıladı. Onda óz huqıqın qorǵay almaytuǵın insanlardıń mápleri de tolıq kepillengen. 45-statyada: «Erjetpegenlerdiń, miynetke jaramsız hám jalǵız baslı qartayǵan adamlardıń huqıqları mámleket tárepinen qorǵaladı», dep jazıp qoyılǵan.

2008-jılı 8-yanvarda Ózbekistan Respublikasınıń «Bala huqıqlarınıń kepillikleri haqqında»ǵı Nızamı qabil etildi. Bul nızamda da balalardıń huqıqları kepilliklengen.

KONSTITUCIYA – BAS NÍZAMÍM

Keńesbay Karimov

Eski Aziyanıń naq ortasında,
Sahrań bar, dáryań bar, baylıǵıń bisyar.
Tatıwlıq, doslıq hám dáwlet usında
Ózbekistan Watan, xalıqlarǵa diyar.

Gimniń jańlasa bas iyip turdım,
Gezdim diyarıńdı, kentlerdi kórdim,
Mańgi ashıǵıńman, kónildi berdim,
Ózbekistan Watan, janajan diyar.

Bayraǵıń barq urdı álemler ara,
Ózińseń men ushın bárinen dara,
Jáhán háwes penen qızıǵıp qara,
Gózzal jamalina kózleriń toyar.

Gerbińdi bezeydi tilsimli qumay,
Bayraǵıńda qońsı juldız benen ay,
Ígbal-dáwletińdi alla qollaǵay,
Aytıń bunınday jurt qay tamanda bar.

1. Konstitutciya sózi qanday mánisti ańlatadı?
2. Ózbekistan hám Qaraqalpaqstan Respublikasınıń Konstitutciyası qashan qabil etilgen?
3. Konstitutciyada belgilengen qanday huqıqlarıńızdan paydalanıp atırsız?
4. Búgin elimizde balalardıń baxıtlı jasawı, bilim-alıwı ushın jaratılǵan sharayatlar haqqında aytıp beriń.

BIZÍN HUQÍQ HÁM WAZÍYPALARÍMÍZ. NÍZAM-QAĞÍYDA, TÁRTIP TÚSINIKLERI

Súwretlerde balalar qanday huqíqlardan paydalanbaqta?

Ózbekistan Respublikasınıń barlıq puqaraları nızam aldında teń. Hárbirimiz ózimizge berilgen huqıq hám erkinliklerden paydalanıp atırǵanıımızda basqa shaxslardıń, mámleket hám jámiyettiń máplerine, huqıq hám erkinliklerine zıyan keltirmewimiz shárt. Hárbir puqara dem alıw huqıqına iye. Hámme dem alıp atırǵan waqıtta shawqım-súren salıw, bálent dawısta muzıka tıńlaw ózgelerdiń dem alıw huqıqın buzıw bolıp esaplanadı.

Ózbekistan Respublikası puqaraları jasaw, bir orınnan ekinshi orınğa kóshiw, erkin pikirlew, sóylew, qálegen dinine sıyınıw huqıqına iye. Hárbir insan miynet islew, erkin kásip tańlaw, dem alıw huqıqına iye. Elimiz puqaralarınıń sapalı medicinalıq xızmetten paydalanıw, biypul bilim alıw huqıqı nızam jolı menen belgilengen.

Hárbirimiz berilgen huqıq hám erkinliklerden paydalanıw menen birge, minnet hám wazıypalarımızdı da bilip alıwımız kerek. Konstituciyanıń 11-babında puqaralardıń minnetleri bayan etilgen. Onda hárbir adam basqa insanlardıń huqıqların, erkinliklerin, qádir-qımbatın húrmet etiwı májbúr ekenligi atap kórsetilgen.

Xalqımızdıń tariyxıy, ruwxıy hám mádeniy miyrasların qásterlep saqlaw hárbir Ózbekistan puqarasınıń wazıypası. Sonday-aq, qorshağan ortalıqtı pataslamawımız, tábiyatqa abaylılıq penen qatnasta bolıwımız kerek.

Ana-Watandı qorğaw, tınıshlıqın saqlaw hárbirimizdiń ádiwli wazıypamız hám minnetimiz esaplanadı.

Dúnyada hámme nárese tártip tiykarına qurılğan. Mısalı, úlken kóshede ketip baratırğan avtomobiller háreketin kóz aldımızğa keltireyik. Jol ekige bólingen hám mashinalardıń óz baǵdarı boyınsha háreketleni-

wi qatań belgilep qoyılǵan. Eger mashinalar tártip-siz háreket etse, qáwipli jaǵday júz beredi. Jámiyette de tap sonday tártip-qaǵıydalar tiykarında jasaydı, rawajlanadı. Qaysı jerde tártip bolmasa, sol jerde buzılıw, tınıshsızlıq boladı. Solay eken, insanlar arasındaqı qarım-qatnaslardı tártipke salıp turıw ushın da bekkem nızam, qaǵıydalar kerek. Sol jaǵınan alıp qarasaq, Konstituciyanı jámiyetti tártipke salıp turıwshı nızam-qaǵıydalar jıynaǵı dew múmkin.

Ózbekistan puqaralarınıń huqıq hám erkinlikleri	Ózbekistan puqaralarınıń minnetleri
Miyнет islew, erkin kásip tańlaw	Konstituciya hám nızamlarǵa boysınıw
Dem alıw	Basqa insanlardı húrmetlew
Pikirlew, sóz hám isenim erkinligi	Tarixiy hám mádeniy miyraslardı qásterlew
Biypul bilim alıw	Qorshaǵan ortalıqqa abaylı qatnasta bolıw
Qánigeli medicinalıq xızmetinen paydalanıw	Ana-Watandı qorǵaw, áskeriy xızmetti ótew

1. Ózbekistan Respublikası puqaraları qanday huqıq hám erkinliklerge iye?
2. Ózbekistan Respublikası puqaralarınıń minnetleri nelerden ibarat?
3. Tártip degen ne? Tártip-intizam bolmaǵan jerde qanday jaǵday júzege keledi?
4. Siz tábiyattı hám qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw ushın ne islewim kerek, dep oylaysız?

BIZLER ÓZBEKISTAN PUQARALARÍMÍZ

Bizler Ózbekistan mámleketiniń puqaralarımız. Puqara degende tolıq mámleket huqıqında turaqlı jasawshı in-sanlar túsiniledi. Hár bir mámleket óziniń puqaraların qorǵaydı, olardıń erkin jasawı, bilim alıwı hám miynet etiwı ushın sharayat jaratadı.

Mámleket úlken aymaqta turmıstı durıs shólkemlestiriw, tártipke salıw hám onı basqarıw organı bolıp tabıladı.

Bul dúzilmeler ulıwma atama menen mámleket hákimiyatı dep ataladı.

Jer júzinde mámleketler burınnan bar. Hárbir mámleket óziniń basqarıw sistemasına iye.

Ózbekistan Respublikasınıń Oliy Majlisi **nızam shıǵarıwshı hákimiyattı** ámelge asıradı. Nızamlar xalıqtıń mápin inabatqa alıp, deputatlar tárepinen islep shıǵıladı. Ata-analarımız azanda turıp «Saylawǵa barıp kelemiz», degeninde mine usı deputatlardı saylap keledi. Deputatlar xalıqtıń isenimli wákilleri esaplanadı.

Qabil etilgen nızam-qaǵıydalardı turmısqa engiziw menen **atqarıwshı hákimiyat** shuǵıllanadı.

Qaraqalpaqstanda Nızam shıǵarıwshı dúzilme joqarǵı Keńes, al atqarıwshı hákimiyat Ministrler Keńesi bolıp tabıladı.

Sud hákimiyatı nızam tiykarında ádil sudlawdı ámelge asıradı. İnsanlardıń haq-huqıqların qorǵaw da **sud hákimiyatınıń** wazıypası esaplanadı.

Solay etip, mámleket hákimiyatı pútkil jámiyet turmısın tártipke saladı hám qadaǵalaydı. Mámleketti basqarıw isine Prezident bassılıq etedi. Prezident mámleket basshısı esaplanadı.

Ózbekistanda mámleketti basqarıw xalıq máplerinen kelip shıqqan jaǵdayda ámelge asırıladı.

1. Mámleket degende neni túsinesiz?
2. Mámleketti basqarıwda kimniń qálewi hám mápleri itibarǵa alınadı?
3. Ata-anańızdan saylaw ne ekenligi haqqında sorań. Saylawda kimler qatnasıwı múmkin eken?

ÓZ BETINSHE OQÍW USHÍN

ANALAR BESIK TERBETSIN

Dúnyada náreste ushın eń tınısh hám dem alatuǵın ornı – bul besik bolıp tabıladı. Sonıń menen birge, besik xalıq ámeliy óneriniń gózzal úlgisi esaplanadı. Onı qolı gúl sheber aǵash ustaları soǵadı.

Besik bekkem hám densawlıq ushın paydalı bolǵan tal hám tut aǵashlarınan soǵıladı. Ustalar besik aǵashlarına túrli naǵıslar oyadı, túrli boyaw hám reńler menen bezeydi. Bul balanıń kózlerin quwantadı, tınıshlanıdırıp gózzallıqtı seziwge úyretedi.

Kempir apalarımız hám analarımız besik ushın kórpeshele, qolbaw, dastıqsha hám jabıwlar tigeği.

Analar besik terbetip, perzentine háyyiw aytadı. Háyyiwde olar perzentiniń ónip-ósiwin, keleshekte jaqsı insan bolıwın, eń ádiwli niyetlerin ańlatadı.

BESIK USTASÍ

Sağındıq Niyetullaev

Ómirinshe besik soğadı,
Sebil bólip sonıń jolında,
Júredi ol.
Ağash jonadı,
Ásbapları bárhá qolında.

Unatadı soqqan besigin,
Jaqsılawdı jáne oylaydı.
Úyinińde kúndiz esigin,
Heshqashan ol ilip qoymaydı.

Qońsı-qoba onı sıylaydı,
Ol tuwralı aytıp júredi.
Usta bolsa ózin, qıynaydı,
Besigińde janı, júregi.

Besik sonday nárese, biledi,
Sawdalaspas onı qalada.
Hám ustanıń hár kún tilegi,
Dúnya tolsa qızğa, balağa.

1. Shańarağıńızda ámeliy kórkem ónerdiń qaysı túrine tiyisli buyımlar bar?
2. Háyyiw balağa qalay tásir etedi?
3. Besik toyı merekesi haqqında aytıp beriń. Sizde besik toyına qatnastıńızba? Tásirlerińizdi aytıp beriń.
4. Konstituciyamızdı úyreniw dawamında siz qanday huqıq hám minnetlerińizdi bilip aldıńız?
5. Ózbekistanda mámleketti basqarıw qanday tár-tipte ámelge asırıladı?
6. Mektebińizde ótkerilgen qanday ilajlarda qatnastıńız? Sizge ilajdıń qaysı tárepleri unadı?

EL TÍNÍSHLÍGÍ USHÍN HÁMMEMIZ JUWAPKERMIZ

Tómendegi sorawğa juwap bere otırıp, pikirdi dawam ettiriń.

Ne ushın tınıshlıqtı saqlawımız lazım? Sebebi...

Tınıshlıq – biybaha sawğa. Tınıshlıq bar jerde rawajlanıw, ósiw boladı. Biziń gúllengen turmısımız, baxıtlı balalıǵımız, zamanagóy mekteplerde bilim alıwımız, ózimiz qızıqqan sport túrleri menen shuǵıllanıwımız tınıshlıq arqalı bolıp atır.

Xalqımız tınıshlıq tárepdarı. Sebebi, xalqımız tınıshlıqtıń qanshelli qádirlı ekenin jaqsı biledi. Ata-babalarımız «Eliń tınısh – sen tınısh», dep biykar aytpaǵan.

Urıs qorqınıshın, azap-aqıbetlerin babalarımız hám apalarımızdan kóp esitkenbiz, kinofilmlerde kórgenbiz. Ekinshi jer júzilik urıs dáwirinde jas jigitler hár iske jaramlı er adamlar urısqa ketken. Atızlarda, zavod-

fabrikalardağı awır miynet kekse adamlar, hayallar hám balalardıń juwapkershiligine tústi. Urısta millionlap insanlar qurban bolǵan.

Búgingi kúnde dúnyanıń ayırım mámleketlerinde bolıp atırǵan kewilsiz waqıyalar hárbirimizdi sergek bolıwǵa shaqırıwı tiyis. Tınısh emes ellerde jasap atırǵan teńleslerimizdiń qarnı nanǵa toymaydı, ústibasları jupını, jasaw ushın hátteki, baspanası da joq. Olardıń ómiri mudamı qáwip astında. Balalar mekteplerde bilim alıwdıń ornına qarnın toydırıw, janın saqlap qalıw ushın gúrespekte. Mine, usınday waqıyalar tınısh ómirimizdiń qádirine jetiwimiz kerek ekenligin esletip turadı.

Óz kindik qanı tógilgen, ata-babalarımız jerlengen ana jurttı dúnyada teńsiz, muqaddes Watan dep biletuǵın adamnıń maqseti-háreketi ashıq, isenimli hám maqtanıshı joqarı boladı.

Tilekke qarsı, biziń baxıtlı hám tınısh turmısımızdı kóre almay atırǵan, onı buziwǵa urınıp atırǵan jawız niyetli kúshler de bar. Olar hár túrli jollar, aldawlar arqalı sanamızdı záhárlewge umtıladı. Bunday adamlardıń aldawına kóbirek bilimsiz, dúnyatanıwı tómen bolǵan jaslar túsip qaladı.

Biz ushın eń jaqsı dos ata-anamız, ustazlarımız. Olardan hesh nárseni jasırmawımız, hárbir isti olar menen másláhátlesip islewimiz tiyis. Jaman niyetli adamlardıń du-zaǵına túsip qalmaw ushın jaqsı oqıwımız, ustaz hám ata-anamızdıń aytqanlarına ámel etiwimiz kerek.

BABALARÍMÍZDÍN AQÍL-NÁSIYATLARÍ

Óz Watanın súymegen adam – jaman adam. Kimde-kim óz ana topırağın, ağar bulaq suwların, sheksiz shóllerin, dala-qırların shın júreken súyse, ol kem bolmaydı. Kemlik kórmey kamal tabadı. Al, Watanğa qıyanet etkenler xalıqtıń gázebine ushırağan adamlar boladı. Waqtı kelip oğan bir qarıs jer, ana jer topırağına jerleniwde buyırmaydı. Bir qısım ana jer topırağı bir qısım altınnan da qımbat dep biykarğa ayılmaydı.

* * *

Danışpannan soraptı:

- Siz ushın eń ullı hám qımbat nárese ne?
- Watan, – dep juwap beripti ol.
- Ne ushın?

– Sebebi, bul topıraq, bul jer men tuwılıp ósken, kindik qanıam tamğan jer. Usı jerdiń duzın tatıp, suwın iship, hawasınan dem alıp óstim, kamalğa keldim. Sonıń ushın ol meni dúnyağa keltirip tárbiyalap kamalğa jetkizgen anam kibi muqaddes. Ananı Watanğa, Watandı anağa teńewdiń sebebi de sonda.

1. Elde tınıshsızlıq bolsa, insanlardıń turmısı qalay ótedi dep oylaysız?
2. Ata-anańız, ata yaki kempir apańızdan tınıshlıq qádiri haqqında aytıp beriwin ótinish etiń hám mazmunın dápterıńizge jazıń.
3. Tınısh-tatıw turmıstı saqlaw ushın ne islewimiz kerek?
4. Ne ushın Watan anağa teńeledi?

BIZIŃ ARMIYA

Watandı kimler qorǵaydı?

Watan saqshısı – ásker qanday bolıwı kerek?

Hárbir mámleket qáwipsizligin támiyinlew, tınıshlıqtı saqlaw ushın óz armiyasın qalıplestiredi. Ózbekistan Respublikasınıń Qurallı kúshleri 1992-jılı 14-yanvarda dúzildi. Sonıń ushın hár jılı 14-yanvardı «Watan qorǵawshıları kúni» sıpatında belgileymiz.

Ózbekistan Respublikasınıń Qurallı kúshleri Qurǵalıqtaǵı áskerler, Hawa hújiminen qorǵanıwshı áskerler, Áskeriy hawa kúshleri, Arnawlı áskerler, Shegara áskerleri hám basqa áskeriy dúzilmelerden quralǵan. Bunnan kórinip turǵanıday biziń armiyamız mámleketimizdi hár tárepleme isenimli qorǵay aladı.

Óárezsizlik jılları armiyamız hár tárepleme jetilisip bardı. Armiya eń zamanagóy qural-jaraqlar, áskeriy texnika hám ásbaplar, úskeneler menen támiyinlendi, áskerler ushın barlıq sharayatlar jaratıldı.

Armiyada úlgili xızmet etken áskerlerge joqarı oqıw orınlarına qabil etiw waqtında jeńillikler berilmekte.

Áskeriy óner elimizde áyyemgi zamanlardan rawajlanğan. Jalaliddin Manguberdi, Amir Temur, Babur sıyaqlı babalarımız armiya dúziw hám onı basqarıw isin, áskeriy sawash sırların puqta iyelegen. Amir Temur ármiya dúzip, nókerlerdi tańlağanda jigitlerdiń kúshine, shaqqanlıǵı, er júrekligi, aqıl parasatına itibar bergen.

Bawırında ósirip-tárbiyalağan, jaqsı bilim alıwımız, salamat kámalğa jetiwimiz ushın qayǵırğan ana-Watanğa xızmet etiw – biz jaslardıń minnetimiz. Bunıń ushın hámmemiz birge háreket etiwimiz kerek. Bárqulla sport penen shuǵıllanıwımız, pánlerdi tereń ózlestiriwimiz, kózqaraslardı bayıtıwımız, til úyreniwimiz shárt. Mine, sonda ǵana biz haqıyqıy el qorǵawshısı bolamız.

BATÍR ÁSKER BOLAMAN

Muratbay Nızanov

Men kishkene balaman,
Oqıp bilim alaman,
Ájaǵamday – úlkeysem,
Batır ásker bolaman.

Parashyotta sırǵıyman,
Samolyottan ırǵıyman,
Dushpanına ayawsız,
Shimshıq quwǵan qırǵıyman.

Temir tulpar – tankimiz,
Artar quwat, dańqımız,
Márt saqshıar gúzette,
Tınısh jasar xalqımız.

Ele kishi balaman,
Kishkene dep qaramań,
Er jetken soń Watanniń,
Márt saqshısı bolaman.

1. Ózbekistan Respublikası Qurallı kúshleri qashan dúzildi?
2. Áskeriy ónerdi tereń iyelegen babalarımızdan kimlerdi bilesiz?
3. Amir Temur armiya dúziwde hám ásker tańlawda nelerge itibar qaratqan?
4. Úlkeygende armiyada xızmet etiwdi qáleysizbe? Bunıń ushın házirden qanday tayarlıq kóriw kerek?
5. Sizińshe, ana-Watandı qorǵaw ushın kimler juwapker?

SALAMAT TURMÍS TÁRIZI

Hár bir insan qánigeli medicinalıq xızmetten paydalanıw huqıqına iye.

40-statya

Ullı alım Ibn Sinonıń aytıwınsha, insanniń qansha ómir súriwi onıń ózine baylanıslı. Salamats bolıw ushın insan kúndelikli turmısta birneshe qaǵıydalarǵa ámel etiwı kerek. Azanǵı dene tárbiya, seyil etiw, durıs awqatlanıw, dem alıw, sport penen shuǵıllanıw, tazalıqqa itibar beriw salamats bolıw hám uzaq ómir súriwdiń tiykarǵı shártleri.

Salamatlıqtı saqlawda durıs awqatlanıw oǵada áhmiyetli. Medicina ilimi ustazlarınan biri Gippokrat «Biziń awqatımız – biziń dári-dármaǵımız», – dep biy-karǵa aytpaǵan.

Biz denemiz ushın zárúr bolǵan azıqlıqtı awqat arqalı alamız. Quramında yod az bolǵan ónimlerdi paydalana bersek, tez sharshaytuǵın, ashıwshaq, háreket-siz bolıp qalıwımız múmkin. Temirge bay bolǵan ónim, azıq-awqatlardı az paydalanıw nátiyjesinde adam kem-qanlı, kesellikke tez ushıraydı, ashıwshaq boladı.

Áyemgi shıǵıs medicinasında keselliklerdi dáslep awqat penen emlewge háreket etken. Awqattan em tabılmaǵan jaǵdaylarda dári-dármaq penen emlew buyırılǵan.

Adamnıń denesi salamat bolsa, ruwxı da tetik boladı. Oqıwı jaqsı, isinde ónim boladı. Keliń usı jerde Polat penen Rawshannıń kún tártibin kórip shıǵayıq.

Polattıń kún tártibi

Polat júdá erke hám qırsıq bala. Ol hár kúni yarım aqshamǵa shekem televizor kóredi. Azanda erte turıwdı qálemeydi. Zorǵa ornınan túrgelip asıǵıs juwınadı. Geyde awqatlanıwǵa da úlgermeydi, oqıwǵa ketip qaladı. Sabaqta esnep, uyqısırap otıradı. Muǵallimniń aytqan gápleri qulaǵına kirmeydi. Mektepten kelip, dalaǵa asıǵadı. Polattıń hár kúni usılay ótedi. Sol sebepten onıń reńi solǵın, ishteyi joq, pánlerdi ózlestiriwi de tómen.

Rawshannıń kún tártibi

Rawshan bolsa kún tártibine qatań ámel etedi. Ol waqtında uyqılaydı. Azanda erte turıp denesin shınıqtıradı. Tislerin tazalap, jaqsılap juwınadı. Anası tayarlaǵan azanǵı awqattı jep mektepke ketedi. Sabaqqa jaqsı qatnasadı, muǵalliminiń sorawlarına juwap beredi, tapsırmalardı orınlaydı. Mektepten kelip, anasına járdemlesedi. Sport dógeresine qatnasadı. óz waqtında awqatlanıp, sabaqların tayarlaydı.

Húrmetli oqıwshı, Polat hám Rawshannıń kún tártibinen ózińizge tiyisli juwmaq shıǵarıp alasız.

TOP

Ibrayim Yusupov

– Top, top, domalaq,
Qayda kettiń jumalap?
– Bala, bala, bala!
Etken isiń shala.
Ayt, qáne, nege sen.
Meni suwǵa tebeseni?
Batpaqqa da basasań?
Shańǵa taslap qashasań.
Soniń ushın aytpayman,
Úyge de qaytpayman.
Salmadan ıǵaman,
Stadionnan shıǵaman.

1. Salamat bolıw ushın nelerge itibar qaratıw kerek?
2. Durıs hám tártipli awqatlanıwdıń insan salamatlıǵındaǵı ornı haqqında aytıń.
3. Siz salamat turmıs qálpine itibar berip atırman dep oylaysız ba? Qaysı ádetlerińiz salamatlıǵıńız ushın paydalı, qaysı biri zıyan?
4. Kún tártibińiz haqqında tekst dúziń. Salamat bolıw ushın jáne nelerge itibar qaratıw kerekliǵi haqqında pikir júrgiziń.

ANALÍQ HÁM BALALÍQ MÁMLEKET ĠAMXORLÍĠINDA

Perzentler ata-analariniń shıǵısına hám puqaralıq halatına qaramastan, nızam aldında teń. Analıq hám balalıq mámleket tárepinen qorǵaladı.

65-statya

Hárbir xalıq perzentleriniń fizikalıq jaqtan salamat, ruwxıy jetik insan bolıp erjetiwın qáleydi.

Ózbekistanda balaǵa ele ol tuwılmastan-aq ğam-xorlıq kórsetiledi. Hárbir wálayat hám rayonlarda shólkemlestirilgen arnawlı medicinalıq oraylarda ana hám bala salamatlıǵı úzliksiz qadaǵalap barıladı.

Jas áwlad tárbiyası hám salamatlıǵına úlken itibar qaratılıp atırǵanı elimizde

1998-jıl – «Shańaraq jılı»,

2001-jıl – «Ana hám bala jılı»,

2008-jıl – «Jaslar jılı»,

2010-jıl – «Bárkamal áwlad jılı»,

2012-jıl – «Bekkem shańaraq jılı»,

2014-jil – «Salamat bala jili»

2016-jil – «Salamat ana hám bala jili».

Hár túrli keselliklerge qarsı emlew ilajları balalar salamatlıǵı ushın zárúr. Tuwılǵan waqtımızdan usı kúnge shekem hárbirimizde birneshe márte emlew ámeli ótkizilgen. Bul kesel bolıwımızdıń aldın alıw ushın áhmiyetli.

Bunnan tisqari, hárbir oqıwshınıń salamatlıǵı mektep hámshiyraları hám shańaraq poliklinika shıpakerleri qa-daǵalawına alınǵan. Balalardıń salamat ósiwleri ushın mekteplerde dene tárbiya sabaqları engizilgen. Balalarda ózleri qálegen sport dógeretine qatnaw imkaniyatı bar.

Mektep oqıwshıları ortasında ótkiziletuǵın dástúrlük «Umid nihollari» sport jarısları ul-qızlardıń fizikalıq salamat, ruwxıy jetik bolıp ósiwinde oǵada áhmiyetli.

DENSAWLÍQ – TEREŃ BAYLÍQ

Burıńǵı zamanda bir gedey jigit danıshpan ǵarrınıń aldına kelip:

– Ata, jewge nanım, kiyiwge kiyimim joq. Júdá qıynaldım, ne qılarımdı bilmey qaldım. Endi qay jerge barıp dártimdi kimge aytsam eken? – dep zarlanıptı.

Ǵarrı oǵan qarap bılay dedi:

– Yaqshı, onda maǵan oń qolıńdı sat, qansha bereyin?

– Yaq, oń qolım ózime kerek, satpayman, – dep juwap qaytarıptı hayran bolǵan jigit.

– Bolmasa oń kózińdı sat.

– Nege endi kózimdi satar ekenmen? Ol ele maǵan kerek, – depti jigit.

Ǵarri sol tárizde jigittiń barlıq dene aǵzaların sat dep sorap shıǵıptı. Jigit bolsa yaq dep juwap qaytara beripti. Sonda ǵarri jigitke:

– On eki músheń saw bola turıp turmıstan nege nalıysań? Densawlıq – tereń baylıq ǵoy! Saw-salamat bolsań, qolıńnan hámme is keledi. Sen erinsheklikti qoy da miynet et, – dep másláhát beripti.

JASÍÑA JAS QOSADÍ

Xalmurat Saparov

Jasiń jas qosadı,
Boyıńda kúshiń tasadı,
Keleshegiń nur shashadı,
Sport penen shınıqsań.

Bolasań bárha harımas,
Awırıw sáǵan darımas.
Densawlıǵıń ayrılmas,
Sport menen shınıqsań.

1. Salamat áwlad degende neni túsinesiz?
2. Elimizde analıq hám balalıqtı qorǵaw ushın qanday isler alıp barılmaqta?
3. Siz qaysı sport dógeresine qatnasasız? Bul sport túri insanda qanday pazıyletlerdi qáliplestiredi?
4. «Densawlıq – tereń baylıq» ǵurrińin oqıń. Sizińshe, jigittiń gedeyliginiń sebebi nede? Salamat, biraq erinshek adam óz maqsetlerine erise ala ma?
5. Ózińizge unaǵan sport túri boyınsha maǵlıwmat toplań hám dápterıńizge jazıń.

ÓNERDÍŇ JAMANÍ BOLMAYDÍ. ÓNERLINIŇ QOLÍ ALTÍN

1. Súwretlerde qaysı kásip óner iyeleri súwretlengen?
2. Siz úlkeygende kim bolmaqshısız?

Dúnyada kásip ónerler kóp. Turmısta hárbir kásiptiń ózine jarasa ornı, áhmiyeti bar. Nanbayshı xalıq dasturqanın toyımlı hám paydalı nanlar menen toltırsa, shıpaker kesellerdi emleydi. Shofyor adamlardıń uza-ğın jaqın etse, diyqan el dasturqanına shiyrin-sheker qawın-ğarbızlar, dán hám palız ónimlerin jetkerip beredi. Tigiwshi sulıw kiyim-kenshekler tigedi, qurılısshı jurtt kórkine kórk qosıwshı ájayıp imaratlar quradı...

Ata-babalarımız «ónerliniń qolı altın», «ónerli adam qor bolmas», «Shırayına emes ónerine baq», «Bir jigítke

qırıq óner az» degen maqallardı qayta-qayta tákirarlağan. Baylıqtı bir minutta joq etiw múmkin. Biraq, bilim hám ónerdi heshkim tartıp alalmaydı. İnsan eń qıyın jaǵdaylarda óz ónerin iske qosıp qıyınshılıqlardan qutılıp ketiwi múmkin.

Kóz aldırızǵa keltiriń, jámiyette heshbir kásip yaki óner bolmasa qanday jaǵday bolar edi? Eger shofyor bolmaǵanda adamlar jumısqa, oqıwǵa óz waqtında jetip keliwi qıyın. Sipsekesh óz wazıypasın orınlamasa kóshe hám jámiyetlik orınlarda tazalıq bolmaydı.

Demek, turmısımız tártipli bolıwı ushın hárbir insan óz kásibin shın kewilden orınlawı kerek.

Kásip ónerdiń jamanı bolmaydı. Eń baslısı, insan óz isin puqta iyelewi hám miyneti menen el-jurtqa, shańaraǵına payda keltiriwi tiyis.

Isbilermen, márt hám ǵayratker, bir sózli, isbilermen qıraǵı adam mińlağan biypárwa adamlardan jaqsı.

«Temur tuzukleri»nen

ÓNERDIŃ PAYDASI

Burıńǵı ótken zamanda bir patsha kúnlerdiń birinde óz watanınan ayırılıp basqa mámleketke kelip qaladı. Onıń hesh zatı joq edi. Jewge awqat taba almadı. Bi-rewden sorawǵa arlandı. Onıń yadına jaslıq jılları tústi. Mektepte baratırıp ta, kiyatırıp ta temirshiniń dúkanı aldında biraz toqtap, temirshilerdiń pıshaq hám balta islegenin tamashalaytuǵın edi. Solay etip, temirshilik sırlarınan xabardar bolǵan edi... Patsha kóp oylanıp otırmay temirshilerdiń aldına bardı hám olarǵa bilay dedi:

– Háy biradarlar, men de temirshilik sırlarınan xabar-darman, meni de ózlerińizge sherik etip alsańız.

Temirshiler razı bolıptı. Patsha biraz waqıt jumıs islep pul jıynaptı, soń watanına qaytıptı. Ol márte-bege erisken waqtında úlken-kishilerdi kásip úyreniwge shaqırdı. Balalardı kúnniń birinshi yarımında oqıtıp, ekin-shi yarımında óner úyretiwge párman berdi.

«Mashriqzamin – hikmat bóstoni» kitabınan

Kásip óner hám bilim haqqında hádisler

Adamlardıń jaqsısı – adamlarǵa paydalısı.

* * *

Ilim úyreniw hárbir musulman ushın parız.

* * *

Kásiplerdiń eń jaqsısı adamlardıń óz qolı menen islegen isi hám hadal sawda.

* * *

Sadaqanıń abzalı ilimdi úyrenip, soń onı basqalarǵa úyretiw.

1. Kásip ónerdiń birewin ekinshisinen joqarı qoyıw múmkin be?
2. İnsan turmısta nelerdi joytıwı múmkin? Nelerdi onnan hesh kim tartıp alalmaydı?
3. Patshanıń qıyın jaǵdaydan shıǵıp ketiwine oǵan ne járdem berdi?
4. Siz qaysı ónerdi úyreniwge qızıǵasız? Onı puqta iyelew ushın ne qılıwıńız kerek?

KÁSIPLERDÍŃ ÓZINE TÁN ÓZGESHELIKLERI

Kim hadal kásip penen mal-dúnya tawıp, onnan óziniń hám Allanıń basqa da bendeleriniń azıq-awqatı, kiyim-kenshegi ushın sarplasa, bulardıń hámmesi oǵan sadaqa húkiminde jazıladı.

«Hádis»ten

Súwretlerde kórsetilgen kásiplerdiń ózine tán ózgeshelikleri haqqında aytıp berii.

Hárbir kásiptiń ózine tán mashaqatı hám pazıyleti bar. Qanday da bir kásipti iyelew ushın tereń bilim, jáne basqa bir kásiptiń mamanı bolıw ushın tuwma talant yaki sheberlik talap etiledi.

Oqıtıwshılıq eń maqtanıshlı kásiplerden biri. Ustaz bolıwdı qálegen adam eń dáslep, balalardı shın júreктен

súyiwi, túsiniwi kerek. Oqıtıwshı balalarǵa ilim-pán sırların úyretedi, sonıń menen birge, tárbiya da beredi. Sonıń ushın xalqımız oqıtıwshılardı húrmetlep, «Ustaz atańday ullı»,– deydi.

Shıpaker bolıwdı árman etken adam júdá ziyrek, itibarlı, bilimli bolıwı kerek. Sebebi, nawqastıń ómiri shıpakerdiń qolında. Shıpakerdiń bir ǵana qátesi sebep-
li insan bir ómirge mayıp bolıp qalıwı yamasa ómiri qáwip astında qalıwı múmkin.

Kórkem óner xızmetkerleri, súwretshi, shayır hám jazıwshılar mudamı el názerinde boladı. Sonıń ushın bul

kásip iyeleri tuwma qábilet penen bir qatarda jáne kóp-legen pazıyletlerge de iye bolıwı kerek. Olar xalqımız tariyxı, mádeniyatınan xabardar bolıwı shárt. Miynetsúyiwshilik dóretiwshi adamlar ushın eń zárúr pazıylet. Sol sebepli dóretiwshiliktiń bir procenti tuwma qábilet bolsa, toqsan toǵız procenti miynet.

Xalqımız isbilermen insanlardı qádirleydi. Sebebi, bunday adamlar xalıq, Watan ushın úlken dańq-abıroy keltiredi. Búgingi kúnde elimizde isbilermenlikti rawajlandırıwǵa úlken itibar qaratilmaqta. Isbilermenler óz kárxanalarında xalqımız mútájligi hám shet mámleketlerge satıw ushın hár túrli ónimler islep shıǵarmaqta.

Fermerlik te maqtanışlı kásiplerdiń biri. Fermer tek ǵana diyqansılıq, sharwashılıqtı emes, al durıs is júrgiziw, esap-sanaq hám de ilim, bilimlendiriwdiń sońǵı jetiskenliklerinen de xabardar bolıwı kerek. Sonda onıń isleri jáne de rawajlanadı.

Insan qaysı kásipti tańlaǵanına qaramastan óz aldına anıq maqsetler qoyıp, onı ámelge asırıw ushın tinbay háreket etedi. Turmısta qıyınshılıqlarǵa shıdaǵan hám olardı jeńip ótkenler ǵana óz kásibiniń ustası sıpatında húrmet-itibarǵa iye boladı.

1. Oqıtıwshı qanday pazıyletlerge iye bolıwı kerek?
2. Ne ushın shıpakerlerden júdá ziyreklik, itibarlılıq talap etiledi?
3. Siziń máhálleńizde de isbilermen hám fermer barma? Olardıń jumısları haqqında aytıp beriń.
4. Keleshekte kim bolmaqshısız? Siz tańlaǵan kásip iyesinde qanday pazıyletler bolıwı kerek?

MIYNET ETIW HÁM KÁSIP TAÑLAW HUQÍQÍ

Hárbir shaxs miynet etiw, erkin kásip tañlaw, ádil miynet sharayatlarında islew hám nızamda kórsetilgen tártipte jumıssızlıqtan qorğanıw huqıqına iye.

37-statya

Mámleketimizde hárbir insan ózi qálegen kásipti tañlawı hám usı kásip boyınsha miynet etiwı múmkin.

Miynet insandı húrmetke bóleydi. Hadal miynet etken adam fizikalıq sharshawdı sezse de ruwxı tetik, kewil xoshlıgı joqarı boladı. Turmısta kásipti durıs tañlaw oğada áhmiyetli. Sebebi, insan kásipti iyelew ushın birneshe jıllıq miynet sarplaydı. Adam ózi jaqtırğan kásibin tez, ańsat ózlestiredi, keyin miynet iskerligi de ónimli boladı.

Turmista súrníkpey, jámiyetke kóbirek payda keltireyin degen adam jaslıgınan bir kásip yaki ónerdi tańlap, onı tolıq iyelewge háreket etiwı kerek. Babamız Alisher Nawayı:

Ómirdi zaya ótkizbe, miynet qıl,
Miyinet baxıttırń gılti, bil,

dep biykarǵa aytpaǵan.

Elimizde jaslardırń ózleri qálegen kásip ónerdi iyelewi ushın zárúr sharayatlar jaratılǵan. Barlıq qolaylıqlarǵa iye kásip óner kolledjlerinde jigít-qızlar ózleri qızıqqan óner sırların puqta iyelemekte.

Bizler házir oqıp-úyrenetuǵın jastamız. Házirden-aq, óziń unatqan kásipti anıqlap alıwırńız hám onı iyelew ushın tayarlıq kórip baslawırńız shárt. Kásip tańlawda ata-anańız hám ustazlar pikirin, óz qızıǵıwshılıǵırńızdı hám imkaniyatlarńızdı da esapqa alıwdı umıtpawırńız kerek.

Tómende berilgen kásip óner atların zamanaǵóy hám eski kásip óner atları sıyaqlı eki toparǵa ajratırń.

Usı kásip ónerler házirgi kúnde de bar ma? Olardan qaysıları jańasha atlar menen atalmaqta?

Temirshi, injener, baǵdarlamashi, gúlal, taqıya tigiwshi, fermer, diyqan, mısker, kosmonavt, shofyor, jurnalist, shopan, rejıssyor, aspaz, menedjer, kolligraf, nanbay, qazı, sawdager, tigiwshi, isbilermen, elshi, wázir, dizayner, táwip, arxitektur, kárganbası, oqıtıwshi, súwretshi, shıpkaker, ushiwshi.

ÓNER HÁM ÓNER IELEWDIŃ PAYDASÍ HAQQÍDA NAQÍL-MAQALLAR

Ilmsizge isenim joq,
Ónersizge quwanish joq.

Júz ónerdi shala bilgennen,
Bir ónerdi toliq bil.

Qunt penen úyrenen óner,
ónerden ırısqrıń óner.

Óner asatar,
Miyнет jasnatar.

Óner bolsa qolında,
Nan tabılar jolında.

Óneri joq kisiniń,
Mazası joq isiniń.

1. Miyнет etiw hám kásip tańlaw huqıqı Konstituciyamızdıń neshinshi statyasında jazılğan?
2. İnsan ne ushın miynet etedi?
3. Kásip tańlawda nelerge itibar beriw kerek?
4. Universitet yaki kásip óner kolledjlerinde bilim alıp atırğan ájağa-ájapalarıńız bar ma? Olar menen kásip tańlaw temasında sáwbetlesiń.
5. Naqıl-maqallardı oqıp, mánisin túsindiriniń.

KIM BOLSAM EKEN?

(Ámeliy shınıǵıw)

KEPSEERLEWSHI

Xalmurat Saparov

Kiydi qolǵap, etigin,
Is basına bardı da.
Bastı toktıń tetigin,
Ayna tutup aldına.

Ashıq eken ómirge,
Qolınan nur tamadı.
Temirlerdi temirge,
Qurastırıp jamadı.

Qarap kózim qamastı,
Boldım betti burǵanday,
Kepserlewshi quyashtı.
Qolǵa uslap turǵanday

GÚLALSHÍ

Muratbay Nızanov

Tanıysız usta Hilaldı,
Kásibi onıń gúlalshı,
Ol soqqan sırlı tabaqta,
Jegenbiz talay palawdı.
Qamırday iyler ılaydı,
Kemtik jerin sıbaydı,
Ápiwayı saz ılay,
Gúze bolar shıraylı.
Ol soqqan sulıw zerendi,
Kúnde bir kórgim keledi,

Apam oǵan nan tuwrap,
Qatıq quyıp beredi.
Gúl soǵar tas kesege,
Qarap qoyar náshege,
Onıń soqqan tandırı,
Hár úyde bar kóshede.
Nur jawar túr-túsinen,
Írza ózi isinen,
Nannan burın tandırdıń,
Ózi shıǵar ishinen

SHEBER

Qambar Ata

Kóylektiń etegine
Gúl «eger»,
Jipek jipten jaǵasına
Gúl tiger.
Keste oyar jaǵaǵa hám
Belbewge..

Taqiyasınan sıǵalaydı
Ay áste.
Sheber qızdıń iqlası
Kásip sırina,
Júrekler lal iynesiniń
Sıyqırına.

ÓNERMENT

Obid Rasul

Qolında chyotka, mayı,
Bárhama ashıq shırayı.
Boyawshı Turǵın dayım,
Jetpis ónerdiń ustası,
Ol boyaǵan ayna, esik,
Isinde joq kemis-ketik,
Diywalǵa salǵan naǵısı,
Kóz tartıp jarqırar isi,
Ózleri jaqsı oqıǵan,
Ertek, qosıqlar toqıǵan,
Iske hesh emes bende,
Qosıqshı hám sázende,
Onıń japqan nanları,
Toliq ayday shırayı,
Boyawshı Turǵın dayım,
lelegen jetpis óner,
Dayım kibi ónerli,
Bolsań, ónerden óner.

Tómendegi súwretlerde qaysı kásip iyeleri súwretlengen? Bul kásipler haqqında nelerdi bile-siz?

JAQSÍ PAZÍYLETLER – INSAN KÓRKI

1. Siziń doslarıńız kóp pe? Olar haqqında aytıp beriń.
2. Dostıńız qáte qılsa, siz qanday jol tutasız?

Doslıqqa opadarlıq insanıylıq pazıyletlerden esaplanadı. Haqıyqıy dos harqanday jaǵdayda óziń márt tutadı. Adam jaqsı kúnin dosları ortasında ótkerse, quwanışlı ótedi. Basına is túskende bolsa dostısınıń járdemine súyenedi.

«Terek tamırı menen, adam dosları menen», degen maqal biykarǵa jaratılmaǵan

Terektiń tamırı qanshelli kúshli bolsa, samal hám dawıllarǵa shıdamlı boladı. Insanniń dosları qansha kóp bolsa, ómiri sonsha mazmunlı ótedi. Dosları járdeminde jeńip ótedi.

Dostına qıyanet etken adamǵa húrmet hám isenim bolmaydı. Doslıqqa sadıq bolıw biziń insanıylıq minnetimiz.

Húrmetli oqıwshı! ómirimiz dawamında biz júdá kóp insanlardan jaqsılıq kóremiz. Ata-anamız, jaqınlarımız, ustazlarımız bizge tek jaqsılıqtı tileydi. İnsan ózine qılınǵan jaqsılıqlarǵa álbette jaqsılıq penen juwap qaytarıwı kerek.

Biraq, jamanlıq qılǵanlarǵa qanday juwap qaytarıw kerek? Jamanlıqqa jaqsılıq penen juwap beriw hámmeniń de qolınan kele bermeydi. Eger sizge kimdur jamanlıq qılsa, qanshama qıyın bolsa da, oǵan álbette jaqsılıq penen juwap qaytarıń. Sonda ol qılǵan isinen pushayman boladı, uyalǵanınan ekinshi mártebe jamanlıqqa qol urmaydı.

«Temur tuzukleri»nde minaday sózler bar: «Meni kóre almay, óltiriwge háreket etken adamlarğa son-day dárejede sawğa-inámlar berip, múriwbet hám járdem kórsettim, bul jaqsılıqlardı kórip, olar qısınıspağa tústi». Bunnan, babamız Amir Temur ózine dushpanlıq qılğan adamlarğa da jaqsılıq qılıp, olardı tuwrı jolğa baslağanlığı kórinip tur. Danışpanlardıń tómendegi sózlerin bárqulla yadta tutıwımız kerek:

Dúnyada tabayıń deseń amanlıq,
Birewge hesh qılma jamanlıq!

JAQSÍLÍQ

Aygúl apasına dedi:

– Apa, ustazım jaqsılıq haqqında tekst dúzip keliwdi tapsırğan. Biraq, men neni jazıwdı bilmey atırman. ótinish, járdem beriń.

– Ustazıń júdá áhmiyetli tapsırma beripti, qızım. Dúnya jaqsılıq penen payızlı. Ómirde adamlar bir-birine tek jaqsılıq qılıp jasawı kerek. Jaqsılıqqa jaqsılıq, al jamanlıqqa jamanlıq qaytadı.

Sağan bir waqıyanı aytıp beremen. Aq kewil arıslan bir kúni tıshqandı pıshıqtırın hújiminen qutqarıp jaqsılıq qılıptı. Aradan birneshe kún ótip, arıslan ańshınıń duzaǵına túsip qalıptı. Arıslannıń jaqsılıǵın umıtpaǵan tıshqan ótkir tısleri menen duzaqtı qırqıp, onı azat qılıptı. Kórdiń be, jaqsılıq juwapsız qalmaydı.

– Apa, nege onda adamlar bir-birine jamanlıq qıladı?

– Birewge jamanlıq qılıw eń awır gúna. Jaman adamlar qılǵan jamanlıqlarınıń jazasın álbette tartadı. Eger birew bilip-bilmey gúna is qılıp qoysa, onı juwıw ushın artınan bir sawaplı is te qılıwı kerek. Sawaplı is qılsa, adamnıń ózi de quwanadı.

– Men kimge jaqsılıq qılsam eken? – dedi Aygúl apasınıń sózlerinen tásirlenip.

– Házirshe seniń jaqsılıǵıń ádep-ikramlıǵıńda, jaqsı oqıwıńda, ata-anań, ustazlarıńnıń sózlerine qulaq salıwıńda. Ele ómiriń aldında, balam. Kóp jaqsılıqlar qılıwǵa úlgereseń, – dedi apası Aygúldiń basın sıypap.

1. Jaqsılıq degende neni túsinesiz? Sizge de birew jaqsılıq qılǵan ba?
2. Ne ushın danıshpanlar jamanlıqqa jaqsılıq penen juwap qaytarıw kerekligin úyretedi?
3. «Jaqsılıq» haqqında gúrrińin oqıp, mazmunına dıqqat etiń. Aygúldiń apası jaqsılıqtıń paydası, jamanlıqtıń zıyanı haqqında neler ayttı?
4. Siz olardan ózińizge qanday juwmaq shıǵarıp aldınız?

MÁNAWIYAT – INSANDÍ HÚRMETKE BÓLEYDI

Insanniń qanday ekenin onıń sózlerine, júris-turısına, islegen isine qarap bilip alıw múmkin. Kózqarası keń, mánawiyatı joqarı insanlar átirapındağılarǵa jaqsılıq tileydi, el-jurttıń keleshegi ushın xızmet etedi. Al, kózqarası tar, mánawiyatı sayız adamlar tek ǵana ózlerin oylaydı.

Mánawiyat – insandı ruwxıy pákleniw, qálbin jetilistiretuǵın, adamnıń ishki dúnyası, jaqsı pikirlewin, isenimin pútin etetuǵın, hújdanın oyatatuǵın tabılmaytuǵın kúsh, onıń barlıq kózqaraslarınıń ólshemi.

Mánawiyatı joqarılatıw ushın kóp oqıp úyreniwimiz, kózqarasımızdı bayıtıwımız kerek. Bunda bizge kitaplar járdemge keledi. Kitap – insanniń eń jaqın dostı, joldası. Biraq, ayırım doslarımız qımbatlı waqtın biypayda isler menen ótkizbekte. Keleshekke tiykar salatuǵın jasta waqtımızdı paydalı islerge sarplaw, bilim alıw, kóp kitap oqıw eń tuwrı jol.

Elimizde jaslarǵa óz uqıbın hám qábiletin júzege shıǵarıw ushın barlıq imkaniyatlar jaratılǵan. Qala hám awıl-

larda muzika hám kórkem óner mektepleri, sport dó-gerekleri, balalar dóretiwshilik orayları xızmet kórsetip tur.

Kózqarastı bayıtıwda til úyreniw úlken áhmiyetke iye. Ana tilinen tısqarı jáne úsh-tórt tildi bilgenge ne jetsin?

Ata-babalarımız qaldırğan ruwxıy-mádeniy miyras penen de tanısıwımız tiyis. Sebebi, tariyxımızdı qansha kóp bilsek, kimlerdiń áwladları ekenimizdi ańlap alamız hám olarğa múnásip bolıwğa umtilamız.

Sonıń menen birge, dúnya xalıqları tariyxı, máde-niyatı, úrp-ádetlerinen hám de zamanagóy ilim bilim-lendiriw jetiskenliklerinen de xabardar bolıwımız kerek.

MÍN ALTÍŃA TEŃ HIKMET

Bir kúni ákemiz Amir Taraǵay bahadır kóp qoylardı maǵan berip, Samarqand bazarına sawdaǵa jiberdi. Qoylardıń hámмесin mıń altınǵa satıp, pullardı belge baylap, aylanıp júrdim. Bir jerde xosh hawaz qálender adamlarǵa sóylep turǵan eken: qolında qaǵaz – qosıq jazılǵan. Ol bılay dedi:

– Usı jazıwdıń qádirine jetip, kim mıń altınǵa alsa, dúnyanıń aqırına jetedi...

Saqıylıǵım tutup, mıń altındı qálenderge uslattım. Ol maǵan tigilip turdı da, soń ata-tegimdi soradı. Aytım.

Soñ dedi:

– Bul xatti ákeñniñ aldında oqı, barǵanıńsha ashpa. Qaǵazdı alıp kelip, ákeme berdim. Ashıp oqıdı. Parsı tilinde jazılǵan rubayı eken – mánisi tómendegishe: «Zulımlıq penen dúnyada ataqqa erisip bolmaydı. Jamshid, Sulayman, Iskenderler ótip ketti, náwbet saǵan da jetip keledi. Dúnyaǵa keldiñ be, jaqsılıq penen iz qaldır...»

Rubayınıñ avtorı – sol qálender-alım, shayır Kamal Xujandiy eken. Ol insandı ákem kóp húrmet etedi eken.

– Bárekella, balam, altınlardı kóp dana iske sarplaǵan ekenseñ. Endi miñ altıńǵa alǵan usı hikmetke qattı ámel etiwıñ kerek. Ákemniñ aytqanların yadımda saqladım.

«Temur tuzukleri»nen

Padari buzrukvor – áke.

Qálender – el gezib, diniy bilimlerdi tarqatıwshı insan.

Rubayı – tórt qatardan ibarat násiyat qosıq.

Jamshid, Iskender – kúsh-qúdirette teńsiz áp-sanadaǵı patshalar.

Sulayman – payǵambar hám patsha.

1. Insanniñ mánawiyatı joqarı ekenin qalay bilip alıw múmkin?
2. Kózqarasımızdı keñeytiw ushın ne qılıwımız kerek?
3. Mánawiyattı joqarılalıwda kitaptıñ ornı haqqında aytıñ.
4. Amir Temur miñ altıńǵa satıp alǵan qosıqta qanday sózler jazılǵan edi? Sizińshe, bul sózler miñ altıńǵa arziyma?

SÍYQÍRLÍ SÓZLER

SÁLEM BERIW

Joldasbay Dilmuratov

Meyli tanı, meyli tanıma,
Sálem beriw úlken kisige,
Qay jaqlarda, qayda bolsa da,
Parız ğoy ol jası kishige,

Sálem beriw – bizge bárhama,
Adamgershiliktiń belgisi.
Jas gezinen jaqsı tárbiya,
Alğanlıqtıń naǵız úlgisi.

Sálem beriw sherik arıńa,
Mártebeńdi biyikletedi,
Sálem bergen adamlarına,
Jası úlkende húrmet etedi.

«Kewilde til nayzasınıń jaraqatı pitpes hám bul jaraqatqa hesh nárese málhám bola almaydı. Qaysı kewilde til nayzasınıń jaraqatı bar bolsa, oǵan tek jaqsı sóz hám shiyrin til málhám hám shıpa boladı. Múlayım sóz jawızlardı dosqa aylandıradı, sıyqırshı dawıslap duwa oqıp, jılandı ininen shıǵaradı». Bul hikmetli sózlerdi Alisher Nawayı biz áwladlarǵa miyras qaldırǵan.

Haqıyqatında da, deneniń bir aǵzası jaraqatlansa, oǵan málhám qoyamız. Jaraqat pitkennen soń, esten shıǵaramız. Kimdur jaman gáp aytıp, kewlimizdi qaldırsa-she? Bul insanniń yadınan shıǵıwı qıyın.

Til insanniń hám dostı, hám dushpanı. Dushpanğa múlayım sóz aytıp, dosqa aylandırıw, dosqa ashshı sóz aytıp, bir zamanda dushpanğa aylandırıw múmkin. Sonıń ushın hárbir gápti aldın oylap, keyin sóylewimiz kerek.

Tildegı hárbir sózdiń ózine ılayıq sırı, kúshi bar. Sonday sózler bar, insanğa jaqsı tásir qıladı. «Assalawma áleykum» «márhamat», «keshiriń», «ótinish», «raxmet», «ájep boladı», «lábbay», «saw bolıń» kibi sózlerdi ilajı barınsha kóbirek qollanğan maqul.

Xalıq erteklerin bir eslep kóriń. Ertek qaharmanları tárepinen ayılğan bir gana «Assalawma áleykum» sózi olardıń ómirin saqlap qaladı. Bul sırlı sóz arqalı jalmawız kempirdiń tas júregi erip, «Eger sálemiń bolmağanda, eki jalmap, bir jutar edim», deydi. Qısqa kúldirgi sózler qaharmanı Násriddin Ápendini de Ómirbek laqqını hám-memiz jaqsı bilemiz. Olar hárqanday qıyın jağdaylardan tez juwaplıgı hám ziyrekligi menen shıgıp ketedi.

Sóylesiw ádebi insanniń kórki. Shańaraqta, ağayın, doslar menen sáwbette oğan qatań ámel qılıw kerek. Áyyemgi kitap – «Avesto»da insan ómiri dawamında jaqsı pikir, jaqsı sóz, jaqsı islerge súyenip jasawı kerekligi ayıladı.

Ómirde jetiskenliklerge erisemen deseńiz, sólew ádebine ámel etiń..

TILÍNDI ABAYLASAÑ – SAW BOLAR BASÍÑ

Oqıw hám bilimniń awdarmashısı til. Adamğa baxıt, jaqsılıq hám shadlıq til arqalı keledi, buni jaqsı bilip alıw kerek. Húrmet-izzetge de, abıroy-ataqqa da adam tili arqalı jetisedi. Eger tilge itibar berilmese, ol orınsız qollanılsa, adam basınıń jarılıwı da múmkin.

Til arıslan kibi jatar qápeste,
Biyxabar basın jer ol nápeste...

Sózińdi tiyip júr, basıń jarılmasın,
Tilińdi tiyip júr, tisiń sınbasın...

Heshqashan kóp sóyleme. Júdá az sóyle. Az sózge kóbirek máni sińdiriw niyetinde bol. Sebebi:

Adam sóz sebepli boladı málik,
Artıq sóz bul bastı etedi iyik.

Artıqsha ayılğan sóz adam kewline zıyan. Biraq, sóylemew de múmkin emes. Bul jaǵdayda gúńelek degen attı arttırıp alıw múmkin. Sonlıqtan ortasha jol tutıw kerek.

Tilińdi abayla – saw bolsın basıń,
Sózińdi abayla uzaysın jasıń.

«Qutadg‘u bilig» shıǵarmasınan

Az uyqılap, az iship, jáne az sóyle,
Kóp sóz pátiwasız etip xor áyler.

Maqtımquli

1. Til insanniń hám dostı, hám dushpanı, degen pikirdi túsindirıń.
2. Siz qanday sıyqırlı sózlerdi kóp qollanasız?
3. Oylanbastan ayılğan sóz qanday aqıbetlerge alıp keliwi múmkin?
4. Doslarıńızdıń qanday pazıyletlerinen órnek alıwıńız múmkin?

МЕКТЕБИМ – ЕЊ УЛЛИ ДАЊГАЙ

МЕКТЕБИМ

Валим Сейтназаров

Qushağında nur jaynap,
Turaqlı bilim alğanman.
Sen, sawlatlı bolsañ bağ,
Men gúliñmen jaynağan.

Sende ilim bulağı,
Kúnnen-kúнге tasadı.
Sende ómir shırağı,
Sónbes nurın shashadı.

Tárbiyam alğan tek sennen,
Júregimde janıp tur,
Ómirdiñ artıq bárinen,
Jaslıq dáwir misal gúl.

Mektebim, sana ósirip,
Iske asırdiñ qıyaldı.
Keleshekke ushırıp,
Tursañ talay qırandı.

Danishpanlar «Dúnyada eñ muqaddes dárgay qay jer?» degen sorawğa, «Mektep» dep juwap bergen. Ne ushın mektep? Sebebi bul jerde elimiz keleshegi

bolgan jas awladqa talim-tarbiya beriledi. Mektepte sawat ashamız, bilim iyeleymiz, dunyaga kozqarasımız qalip-lesedi.

«Ilim uyreniw harbir insan ushin pariz», «Besikten qa-birge shekem ilim izle», «Bir saat ilim uyreniw bir kunlik ibadattan abzal» delinedi hadis shariplerde.

Ata-babalarımız ilim qadirin tereñ aňlagan, insanlardı ilim uyreniwge nasiyatlap kelgen.

Bilim aliw iyne menen qudiq qaziwday mashaqatlı jumis. Sabir ham shidam, qunt penen oqigan adam al-bette maqsetine erisedi.

Mektep bosağasına qadem qoyganımızda ustazımız bizdi miyirbanlıq penen kutip aladi. Qolımızdan uslap, bilimler alemine alıp kirdi, oqiw-jaziwdı uyretti.

Omirimizdiñ toğiz jılı janajan mektebimiz qushagında otedi. Bul jillar dawamında ilim aliwımız, oqip-uyreniwimiz ushin pidayı oqitwshılarımız jan kuydiredi.

Harbirimiz mektepte ornatilgan tartip-qağıydalarğa qatañ amel qiliwımız kerek.

Zamanagóy, qolaylı mekteplerde bilim alıp atırǵanımız Watanımızdıń bizge kórsetip atırǵan ǵamxorlıǵı bolıp tabıladı. Biz buǵan juwap retinde jaqsı oqıwımız, úgili minez-qılıqqa iye bolıwımız shárt.

Házirshe bizlerdiń eń tiykarǵı wazıypamız oqıw. Jaqsı oqıp, keleshegimiz ushın tiykar jaratıwımız kerek. Búgin alıp atırǵan bilimlerimizdi keleshekte shańaraǵımız hám elimiz keleshegi ushın qollanamız. Elimiz rawajlan-sa, turmısımız jáne de abadan boladı.

Danışpanlar bilim hám onıń paydası haqqında

Az-azdan úyrengen dana bolar,
Tamshı-tamshı jıynalıp dárya bolar.

Alisher Nawayı

Ilmnen jaqsıraq ǵaziyne bolmaydı,
Qolıńnan kelgenshe tere alsań bolǵanı.

Abu Abdulloh Rudakiy

1. Ne ushın mektepti muqaddes dárgáy deymiz?
2. Mektep múlki degende neni túsinesiz?
3. Jaqsı oqıp, keleshegimiz ushın tiykar salıw degende neler názerde tutıladı?
4. Ózińiz bilim alıp atırǵan mektep haqqında aytıń. Onıń qaysı tárepleri sizge unaydı?
5. «Meniń súyikli mektebim» temasında tekst dúziń.

ÁDEP-IKRAMLÍLÍQ QAǴÍYDALARÍ (Ámeliy shınıǵıw)

Hár bir millettiń ásirler dawamında qalıplesken ádep-ikramlılıq qaǵıydaları bar. Olarda sol millettiń minez-qulqı, tábiyatı, árman-tilekleri sáwleleniwın tabadı.

Shıǵıs xalıqları áyyemnen jámaát bolıp jasawǵa ádetlengen, átirapındaǵılardıń pikirin húrmet qılǵan. «Bir balaǵa jeti qońsı ata-ana» degen naqılǵa ámel qılǵan. Balanıń ádepliligine tek ata-anası emes, al pútkil awıl yaki kóshe adamları da ózin juwapker esaplaǵan. Bala tárbiyasına úlken itibar qaratqan ata-babalarımız aqıl-násiyat ruwxındaǵı miynetlerin kóp jazǵan.

Ata-ana hám úlkenlerge húrmet, kishilerge izzet, kishipeyillik, miymandoslıq – xalqımızdıń tiykarǵı tárbiya-lıq ólshemleri esaplanadı.

Husayn Voiz Koshifiy «Futuvvatnomai Sultoniy» atli miynetinde jaslar ámel qılıwı kerek bolğan sáwbet ádebiniń tómendegi segiz qağıydasın sanap ótedi:

- soramağansha sóylemew;
- sóylep atırğanda dawıstı bálent kótermew;
- sóylep atırğanda, ońğa-solğa qaramaw;
- ızalı hám qırsıǵıp sóylemew;
- qattı sóylemew hám betke shabarlıq qılmaw;
- pushayman bolmaw ushın oylap sóylew;
- adamlardıń gápin bólmew;
- kóp sóylemew. Sebebi kóp sóylew aqılsızlıqtı bildiredi. Az bolsa da, saz sóylewdi uran etip alıw kerek...

«Eger jaqsı sóz qaysı dep sorasa, adamlarğa mápi tiyetuǵın sóz, dep ayt. Jaman sóz qaysı, dep sorasa, birewge zıyanı tiyetuǵın sóz dep juwap bergil» dep násiyat qıladı alım.

ÚGIT-NÁSIYATLAR

Tıńlap ata-anańnıń,
Sózlerin qádirle.
Mal-múlkiń kóbeyse,
Menmenlikke berilme.

* * *

Baqpas jáhán suwıq sóz,
Nadan, júzsiz, batılğa,
Jaǵımlı bol, xosh qılıqlı,
Qalsın atıń kóp jılğa.

* * *

Ullı insan shaqırsa
Tezlik penen jetip kel.

Ashlıqta birge bolǵıl,
Ne halda bolsa jurttı hám
el.

* * *

Keń kiyim tozbas,
Keńesli el azbas.

* * *

Batır sawashta,
Dana májiliste sınalar.

* * *

Ádeptiń bası til.

«Devonu lug'otit-turk» sıǵarmasınan

ÁDEP

Suw, Ot hám Ádep – úshewi dos tutınıptı. Bir kúni olar seyilge shıǵıptı. Bir-birlerinen qáweterlenip, Suwdan soraptı:

– Eger joǵalıp qalsań, seni qay jerden tabamız?

– Qay jerde sharıldaǵan dawıstı esitseńiz, men sol jerde bolaman, – depti Suw.

Soń Ottan soraptı:

– Seni joǵaltıp qoysaq qay jerden tabamız?

– Qay jerde tútin kórseńiz, men sol jerde bolaman, – depti Ot.

Náwbet Ádepke kelgende ol bılay juwap beripti:

– Meni joǵaltsańız, izlep júrmeń. Hesh jerden taba almaysız.

«Sırlı, ibratlı hám turmıslıq gúrrińler» kitabınan

1. Ne ushın Shıǵıs xalıqları, sonıń menen birge ata-babalarımız ádep-ikramlılıqqa úlken itibar qaratqan?
2. «Ádepti ádepsizden úyren» degen naqıldı qalay túsinesiz?
3. Jaqsı insan qanday pazıyletlerge iye boladı?
4. Husayn Voiz Koshifiy sáwbet ádebinde nelerge itibar beriw kerekligin aytqan?
5. Ádeptiń «Meni joǵaltsańız, izlep júrmeń. Hesh jerden taba almaysız», degen sózlerinen qanday juwmaq shıǵarıw múmkin?
6. Dápterińizge minezińizdeki jaqsı hám joq qılıw kerek dep oylaǵan ádetlerińizdi jazıń.

ULÍWMALASTÍRÍWSHÍ SABAQ

BILIMNIŃ KÚSHI

Hind xalqınıń qádirli jazba esteligi – «Mahobhorat» dástánında ibratlı bir gúrriń bar. Onda Yudxisht-xira óz úkelerin ólimnen saqlap qalıw ushın toǵay dáwiniń sorawlarına juwap beriwine tuwra keledi.

...Yudxishtxira dawıs kelgen tárepke júrdi hám tosattan tereklerdiń qoyıw japıraqları arasında turǵan toǵay dáwine kózi tústi. Onıń boyı palmaday keler, denesi ottay janıp, nur taratıp tur, kózleri dop-domalaq, kirpik qaqqas edi. Ol kúshli sarqıramanıń dawısın esletiwshi gúrildegen dawıs penen soradı:

– Sen juwap bereseń be? Yaki usı jerde máńgige qalmaqshımısan?

– Sorayber, – dedi Yudxishtxira.

Toǵay dáwi soraw beriwge úlgermesten tayar juwaplardı ala basladı.

– Qalayınsha aqıllı bolıw múmkin?

– Danalar menen sáwbette.

– Ásker ushın eń qımbatlı nárese ne?

– Qural.

– Jer aydawshı ushın eń zárúr nárese ne?

– Jawın.

– Dán sebiwshige she?

– Dán.

– Ne nárese aspannan da joqarı?

– Áke

– Ne nárese samaldan da tez juwıradı?

- Píkir.
 - Ne kózin jumbastan uyqılaydı?
 - Balıq.
 - Ne tuwılǵannan keyin qıymıldamaydı?
 - Máyek.
 - Suwıqtan adamdı ne saqlaydı?
 - Ot.
 - Ákeniń janı kim bolıwı múmkin?
 - Perzent.
 - Eń jaqsı baylıq ne?
 - Bilim.
 - Qanday kesellik dawasız?
 - Ashkózlik.
 - Ey, adamzattıń eń danası, sen meniń hámme sorawlarıma durıs juwap berdiń.
- Usı sózlerdi aytıp toǵay dáwi kózden ǵayıp boldı.

ÁKEGE HÚRMET

Ataqlı ózbek jazıwshısı Pirimqul Qodirovtıń «Juldızlı túnler» shıǵarması ullı babamız Zahiriddin Muhammed Babur haqqında. Baburdiń qızı Gúlbadanbegim de ataqlı shayıra hám tariyxshı sıpatında tanılǵan. «Juldızlı túnler» romanınan alınǵan tómen-degi úzindide 5 jasar Gúlbadanbegimniń ata-anasına húrmet-izzeti júdá názik sáwlelengen..

...Babur qızın qolına kóterip alıp, mańlayınan súydi, soń dasturqan aldına kelip, onı dizesine alıp otırdı...

– Ne jeyseń? – dep soradı.

Gúlbadan ádep penen bas shayqadı – ol patsha ákesiniń aldında awqat shaynap otırıwdan uyalar

edi. Biraq ákesiniń zer qosıp toqılǵan qımbat bahalı kóylegindegi sádepler onı júdá qızıqtırıp qoydı...

– Saǵan sádepler maqul ma? – dep soradı ákesi. Gúlbadan «awa», dep kúlimsiredi...

Babur qamarına ilip qoyǵan qınınan kishkene qálem shıǵarǵısh aldı da, sol sádepti jibinen qırqıp alıp, qızına berdi:

– Biraq joytpa. Bul qus – Qumay qusı. Ilayım, saǵan baxıt keltirsin. Gúlbadan quwanıp hám albirap:

– Raxmet, házireti... – dedi, biraq gáptiń aqırın onsha kelistire almadı.

– Meni áke dep ayta ǵoy, qızım.

Gúlbadan anası Mohimbegimge soraw názeri menen qaradı. Mohim «awa, ayt» degendey bas iyzedi. Sonda Gúlbadan kishkene qolları menen ákesiniń moynınan qushaqladı da:

– Ákejan! – dep onıń júzinen súydi.

1. Bilim insan ómirinde qanday áhmiyetke iye?
2. Insanniń sóylesiwinen onıń qandaylıǵın bilip alıw múmkin be?
3. «Ákege húrmet» tekstin dıqqat penen oqıń. Gúlbadanbegimniń ádebi onıń qaysı háreketlerinde kórinedi?
4. Jazǵı dem alıs waqtında ádep-ikramlılıqqa tiyisli kitaplardı oqıń, mazmunın dápterinizge jazıń.
5. Watan, tınıshlıq hám doslıq haqqındaǵı qosıqlardı yadlań.
6. Óner hám onıń paydaları, miynetsúygishlik haqqındaǵı maqallardan toplań.

MAZMUNÍ

I BAP. ÓZBEKISTAN–MÁDENIY HÁM RUWXÍY MIYRASLARǴA BAY ÚLKE

Ózbekistan – keleshegi ullı mámleket	4
Jurt tınıshlıǵı – el baylıǵı	7
Ózbekistan – kóp milletli el	10
Ata-babalarımız qásterlegen qádiriyatlar	14
Ózbekistan – mádeniy hám ruwxıy miyraslarǵa bay úlke	17
Mámleketlik til	20
Ǵárezsizlik jıllarında tiklengen tariyxiy estelikler	23
<i>Tákırlaw</i>	27
Milliy miyrasımız – maqtanıshımız	29
Jurtımızda belgilenetuǵın ulıwma xalıqlıq bayramlar. Shańaraq dástúrleri	33
Muzikanıń insan turmısındaǵı ornı	36
Elimiz aymaqlarındaǵı qosıqshılıq óneriniń ózara tánlıǵı	39
Konstitutciyamız – baxtıımız tayanışı	42
Biziń huqıq hám wazıypalarımız. Nızam-qaǵıyda, tártip túsinipleri	44
Bizler Ózbekistan puqaralarımız	47
<i>Óz betinshe oqıw ushın</i>	49

II BAP. QUDRATLI YURTNING SOG‘LOM FARZANDLARI

El tinishliğı ushin hámmemiz juwapkermiz	51
Biziń armiya	54
Salamat turmıs tárizi	57
Analıq hám balalıq mámleketlik ğamxorlıǵında	60
Ónerdiń jamanı bolmaydı. Ónerliniń qolı altın	63
Kásiplerdiń ózine tán ózgeshelikleri	66
Miyнет etiw hám kásip tańlaw huqıqı	69
Kim bolsam eken? (<i>Ámeliy shınıǵıw</i>)	72

III BAP. JAQSÍLIQ KEMLIKKE JETEKLEYDI

Jaqsı pazıyletler – insan kórki	75
Mánawiyat – insandı húrmetke bóleydi	78
Sıyqırlı sózler	81
Mektebim – eń ullı dárgay	84
Ádep-ikramlılıq qaǵıydaları (<i>Ámeliy shınıǵıw</i>)	87
<i>Ulıwmalastırıwshı sabaq</i>	90

MOHIRA XOLIQOVA, SHAHNOZA ERGASHEVA,
MURATBAY NIZANOV

O'quv nashri

«ODOBNOMA»

Umumiy o'рта ta'lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik

(Qoraqalpoq tilida)

Tuzatilgan va to'ldirilgan to'rtinchi nashr

Tashkent – «Yangiyo'l poligraf servis» – 2017
Baspa licenziyası AI №185, 10.05.2011 j.

Awdarmashi – M.Nizanov
Redaktor – S. Aytmuratova
Tex. redaktor – Z. Allamuratov
Xudojnik – K. Reypnazarov
Operator – A. Atagullaeva

Original-maketten basiwga ruqsat etildi 29.06.2017-j.
Formatı 70x90 1/16. «Arial» garniturası. Ofset baspa usılında
basıldı. Baspa tabağı 6,0. Shártli baspa tabağı 7,02.
Esap beti 7,45.
Nusxasi 12.460.
Buyurtma.

Elektron mánzil: bilim.baspa@bk.uz
«Bilim» baspası, 230103. Nókis qalası, Qaraqalpaqstan kóshesi, 9.
«Sharq» baspa-poligrafiyalıq akcionerlik kompaniyası baspaxanası.
100000, Tashkent qalası, Buyuk Turan kóshesi, 41.

Ijarağa berilgen sabaqlıqtırn awhalın kórsetetuğın keste

№	Oqıwshı ismi, familiyası	Oqıw jılı	Sabaqlıqtırn alıńandağı awhalı	Klass basshısı qolı	Sabaqlıqtı tapsırğandağı awhalı	Klass basshısı qolı
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Sabaqlıq ijarağa berilip, oqıw jılı juwmağında qaytarıp alıńanda joqarıdağı keste klass basshısı tárepinen tómendegi bahalaw ólshemlerine tiykarlanıp toltırıladi:

Jańa	Sabaqlıqtırn birinshi márte paydalanıwğa berilgendegi awhalı
Jaqsı	Qabı pútin, sabaqlıqtırn tiykarğı bóleginen ajıralmağan. Barlıq betleri bar, jırtılmağan, túspegen, betlerinde jazıw hám sıziqlar joq.
Qanaatlan-dırarlı	Qabına jazılğan, biraz sızilıp shetleri jelingen, sabaqlıqtırn tiykarğı bóleginen ajıralıw halı bar. Paydalanıwshı tárepinen qanaatlandırarlı ońlanğan. Túsken betleri qayta ońlanğan, ayırım betlerine jazılğan.
Qanaatlan-dirarsız	Qabına sızilğan, jırtılğan, tiykarğı bóleginen ajıralğan yaki joq, qanaatlandırarsız ońlanğan. Betleri jırtılğan, betleri jetispeydi, sıziq, boyap taslanğan. Sabaqlıqtı tiklep bolmaydı.